

ETIČKO OBRAZOVANJE U FILOZOFIJI S DJECOM

Vranješ, Nela

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:271952>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-10**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA FILOZOFIJU**

DIPLOMSKI RAD

ETIČKO OBRAZOVANJE U FILOZOFIJI S DJECOM

NELA VRANJEŠ

Split, 2022.

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA FILOZOFIJU**

DIPLOMSKI RAD

ETIČKO OBRAZOVANJE U FILOZOFIJI S DJECOM

Studentica: Nela Vranješ

Mentor: doc. dr. sc. Bruno Ćurko

Split, 2022.

1. Uvod.....	4
2. Etičko obrazovanje.....	5
3. Filozofija s djecom/za djecu.....	7
3.1. Vještine filozofije s djecom.....	8
4. Najpoznatije metode i struje filozofije s djecom.....	10
4.1. Metode filozofije za djecu.....	10
4.1.1. Lipmanova metoda filozofije za djecu (P4C).....	10
4.1.2. Demokratsko - filozofska metoda Michaela Tozzija.....	11
4.1.3. Metoda Jacquesa Lévinea.....	12
4.1.4. Sokratovska metoda Oscara Brenfiera.....	13
4.1.5. <i>SAPERE</i>	15
4.1.6. Udruga <i>Mala filozofija</i>	16
4.1.7. <i>The Philosophy Foundation</i>	18
5. Obrazovanje i filozofija.....	19
5.1. Etičko obrazovanje u školama.....	20
5.2. Motiviranje djece na učenje.....	22
5.3. Uloga nastavnika u etičkom obrazovanju.....	23
6. Dijalog u etičkom obrazovanju.....	25
6.1. Moć razgovora.....	25
6.2. Dijalog u filozofiji s djecom.....	26
7. Etičko obrazovanje danas.....	27
7.1. Projekti ranog etičkog obrazovanja.....	28
7.1.1. Projekt ETHOS.....	28
7.1.2. Projekt ETHIKA.....	30
7.1.3. Projekt AVAL.....	35
7.1.4. Projekt LITTLE.....	35
7.1.5. Projekt ETIKA SPORTA.....	37

7.1.6. Projekt COMET.....	40
7.1.7. Projekt BEAGLE.....	41
7.1.8. Projekt TRACE.....	43
8. Budućnost etičkog obrazovanja u školama	44
9. Zaključak.....	46
<i>Literatura</i>	48
Sažetak	52
Summary	53

1. Uvod

Etika predstavlja temelj međuljudskih odnosa. Imamo odnos prema ljudima koji nas okružuju, ali i prema nama samima. Ona obuhvaća skup načela moralnog ponašanja koja se zasniva na temeljnim društvenim vrijednostima kao što su dobrota, poštenje, istina i dr.¹ Etičkim dilemama i problemima okruženi smo svakodnevno i pred nama su svaki dan nove odluke i izazovi. Smatram kako je etičko obrazovanje vrlo bitno za razvoj djeteta. Obrazovanje u ranom djetinjstvu jest najvažnija faza za pokretanje zdravog razvoja.² Uz etičko obrazovanje, interkulturni dijalog i kritičko mišljenje također imaju značajnu ulogu u oblikovanju etički zrele osobe.³

Etiku kao filozofsku disciplinu definiramo kao učenje o moralu. Etika traga za ispravnim djelovanjem, a obuhvaća načela koja pomažu pojedincu da odluči što je dobro, a što loše. Etika u filozofiji ispituje zasnovanost i izvor morala, kao i temeljne kriterije za vrjednovanje postupaka i proučava smisao moralnih djelovanja.⁴ Dakle, etika se bavi slobodom djelovanja i teorijom moralnosti (je li određeno djelovanje ispravno ili ne). Moral predstavlja skup nepisanih pravila, običaja i normi koji su prihvaćeni u životu neke društvene zajednice. Moralno se djelovanje karakterizira unutrašnjim stajalištem čovjeka u kojem ulogu ima i svjestan izbor stajališta i postupaka, kao i emotivni dio.⁵

Filozofija s djecom predstavlja filozofsku disciplinu kojoj je glavni cilj potaknuti kod djece i mladih kritičko mišljenje.⁶ Cilj je djecu od najranije dobi „učiti za mišljenje“ – uvježbavanje kvalitetnog mišljenja u kojem se kroz praktični dijalog razvija kritičko mišljenje uz pomoć filozofskih metoda. Najistaknutija i prva takva struja je filozofija „za“ djecu koju je kreirao i pokrenuo Matthew Lipman, a naziva se *P4C (Philosophy for Children)* ili program filozofije za djecu. Već sam istaknula da je etičko obrazovanje neodvojivo s interkulturnim dijalogom, kao i kritičkim mišljenjem. Zadnja, ali ne manje bitna stavka koja povezuje sva tri aspekta skupa je - filozofija s djecom. Upravo kroz filozofiju s djecom i prolazeći razne dijaloge i aktualne teme razvija se kod djece kritičko mišljenje. Jednostavnije rečeno: djecu se od najranije dobi

¹ Više vidi na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=18496> (pristupljeno 19. ožujka)

² Više vidi: Bruno Ćurko, Franz Feiner, Stanko Gerjolj, Janez Juhant, Kerstin Kreß, Valentina Mazzoni, Luigina Mortari, Svenja Pokorny, Evelyn Schlenk, Vojko Strahovnik, *Etičko obrazovanje i učenje o vrijednostima*, Erasmus +, Ljubljana 2015., str. 4

³ Isto

⁴ Više vidi na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=18496> (pristupljeno 1. kolovoza)

⁵ Više vidi na: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=41862> (pristupljeno 1. kolovoza)

⁶ Više vidi: Bruno Ćurko, »Filozofija s djecom«, *Metodički ogledi: časopis za filozofiju odgoja*, sv. 19 (2012), br. 2, str. 9

uči misliti. Učenje koje razvija mišljenje kod djece, pravo na vlastite stavove i argumentiranje istih, cilj je filozofije s djecom. Djeca se nesvjesno bave filozofskim temama, a nastavnik je taj koji ih treba motivirati i uvažavati njihove odgovore, pitanja i nedoumice.

Etičko se obrazovanje fokusira na promicanje etike i vrijednosti (pravda, jednakost, ljudska prava i dr.), na poštivanje i uvažavanje drugih, izgrađuje sposobnost za reflektivno i moralno prosuđivanje i što je jako bitno – izgrađuje vlastite stavove i uvjerenja. Kod etičkog obrazovanja bitan je sadržaj koji se prenosi, način na koji se prenosi (metode) te posljedice koje ono ostavlja, a bitne su za razvoj etički zrele osobe.⁷

Cilj je ovog diplomskog ukazati na značaj etičkog obrazovanja, napose ranog etičkog obrazovanja koji se može događati u okviru filozofije s djecom. Svi smo svjesni kako kroz život i školu nije bitno učiti „napamet“, već s razumijevanjem. Pitanje je koliko to djeca danas uistinu primjenjuju, a i s druge strane, koliko nastavnici inzistiraju na istome. Etičkim obrazovanjem napredovalo bi dječje shvaćanje svijeta, obrazovanja i životnih vrijednosti. Smatram kako se u Hrvatskoj ne naglašava dovoljno važnost razvijanja kritičkog mišljenja, ni kod starijih učenika, a pogotovo ne kod djece. Postoje neke tendencije kroz neformalno obrazovanje, o čemu ću kasnije konkretnije pisati.

2. Etičko obrazovanje

„Svatko treba biti odgojen upravo zato da bi prije svega bio *on sam*.“⁸

Etičko obrazovanje obuhvaća sve dimenzije obrazovanja, a predstavlja obrazovni proces koji je izravno ili neizravno povezan sa svim etičkim dimenzijama naših života. Etičko se obrazovanje fokusira na prenošenje etike i vrijednosti.⁹

Strahovik (2018) ističe glavne ciljeve etičkog obrazovanja:

- promicati etičko promišljanje kod djece u obrazovnom okruženju

⁷ Više vidi: Vojko Strahovik, »Ethical Education and Moral Theory«, *Metodički ogledi: časopis za filozofiju odgoja*, sv. 25 (2018), br. 2, str. 12

⁸ Milan Polić, »Vrijednosno i spoznajno u suvremenom odgoju«, *Filozofska istraživanja*, sv. 25 (2005), br. 2, str. 380

⁹ Više vidi: V. Strahovik, *Ethical Education and Moral Theory*, str. 12

- omogućiti djeci da istinski razumiju etička načela te ih naučiti intelektualnim i moralnim sposobnostima pomoću kojih će razumjeti iste
- djeca trebaju istraživati različite vrijednosti te različita moralna opravdanja govoreći o istoj vrijednosti te ih napose spojiti u jednu cjelinu (primjerice, to se radi na satovima gdje zajednica istraživača¹⁰ sluša različite stavove o određenoj moralnoj dilemi)
- usmjeriti djecu da poštuju priznate globalne vrijednosti u svijetu (poštivanje pravila koje nameće obitelj, škola, crkva itd.), no u isti mah podupirati ih u razvijanju vlastite slike svijeta, a i sebe
- naučiti djecu da strogo osuđuju sve vrste diskriminacije i da nemaju predrasude i pritom da uvažavaju svako mišljenje, makar se ne slagali s istim
- promicati suradnički rad, rad u grupama u školskim zajednicama kao stvaranje ugodne i prijateljske radne atmosfere
- pomoći djeci u izgradnji vlastitog karaktera (*eudaimonia*)
- pozicionirati djecu kao doprinos zajednice u globalu, kao i njen napredak¹¹

Jasno je kako je etičko obrazovanje potrebno u ranoj dobi kako bi se pojedinac izgradio u kvalitetnu i autonomnu osobu. Pitanje koje se postavlja jest kojom metodologijom to postići u nastavi? Dva su osnovna pristupa - izravan pristup ugradnje vrijednosti preko sadržaja odgojno-obrazovnih ustanova ili otvoreniji i kompleksniji pristup povezan s kritičkim mišljenjem.¹² Govoreći o etičkom obrazovanju, implicira se povezivanje s moralnom teorijom. U uvodu sam spomenula razliku morala i etike, iako su odvojene definicije, ti pojmovi se stalno isprepliću: „Primarna uloga etičkog obrazovanja nije prijenos vrijednosti ili načela, već promicanje moralne refleksije, moralne osjetljivosti i moralnog dijaloga o određenim etičkim dilemama.“¹³

¹⁰ Utemeljitelj pojma »zajednice istraživača« jest Charles Sander Pierce (1839 - 1914), a predstavlja metodu edukativnog dijaloga, zajednicu pojedinaca koji su uključeni u empirijski proces rješavanja određenog problema. Na temelju ove metode, kasnije i Lipman uvodi pojam »zajednice istraživača« u filozofiju. Više vidi: <https://hrcak.srce.hr/file/366188> (pristupljeno 11. rujna)

¹¹ Više vidi: V. Strahovik, *Ethical Education and Moral Theory*, str. 13

¹² Isto, str. 14

¹³ V. Strahovik, *Ethical Education and Moral Theory*, str. 24

3. Filozofija s djecom/za djecu

„Filozofija za djecu“ (P4C) i „Filozofija s djecom“ (PWC) predstavljaju suvremene filozofske i pedagoške discipline, koje za zajednički cilj imaju razvijanje razmišljanja, kritičkog mišljenja kao i razvijanje njihovih argumentacijskih sposobnosti.¹⁴ Pri govoru o ovim granama filozofije, bilo je raznih spekulacija oko samog naziva. Koja je razlika između „Filozofije za djecu (P4C)“ i „Filozofije s djecom (PWC)“? Filozofija „s“ djecom, prema Ćurku (2015), predstavlja širi pojam od filozofije „za“ djecu. Filozofiju za djecu pokreće Matthew Lipman uvidjevši da je adolescentsko doba kod djece prekasno da bi se djecu naučilo razmišljati. Programom filozofije za djecu, Lipman želi na zanimljiv i inovativan način napraviti poveznicu djece i filozofije stvarajući zajednicu istraživača, o čemu ćemo kasnije više govoriti. Filozofija s djecom, prema Ćurku (2015), obuhvaća i Lipmanovu metodu filozofije za djecu, ali i druge aktualne metode filozofije u praksi poput – sokratskog dijaloga, filozofskog savjetovanja te filozofije u tvrtkama.¹⁵ Šimenc (2012) radi malo drugačiju, a opet sličnu distinkciju filozofije za djecu i filozofije s djecom. On govoreći o „Filozofiji s djecom“ podrazumijeva Lipmanov pokret, a „Filozofija za djecu“, prema njemu, odnosi se na kurikulum koji Lipman uvodi u škole.

Obe spomenute discipline imaju za zajednički cilj djecu od najranije dobi treba učiti da sami dolaze do zaključaka i na taj način razvijaju mišljenje. Postavlja se pitanje – što malo dijete zna o filozofiji? Ni većini odraslih ljudi nije jasna. Odgovor leži u tome da djeca nesvjesno u sebi nose pitanja koja potiču filozofiju – svijet oko njih, smrt, prijateljstvo, život...

Filozofija s djecom nastala je na učenjima filozofima Johna Deweyja, Lava Vytkoskog, Georgea H. Meada, Charles Sanders Pierca i Gareth Matthews. ¹⁶ Doživljava svoj procvat zahvaljujući Matthewu Lipmanu. Lipman je pokrenuo prve kurikulume za filozofiranje s djecom, ono što danas nazivamo – filozofija za djecu. Kako je došlo do razvijanja filozofije za djecu? Lipman, u radu sa studentima, zaključio je da su dosta ograničeni u kritičkom promišljanju i prosuđivanju, a smatrao je da je studentsko doba kasno da bi se kvalitetno poboljšale sposobnosti rasuđivanja i mišljenja općenito. U suradnji s Ann Margaret Sharp, postao je direktorom na *Institutu za unaprjeđenje filozofije za djecu*.¹⁷ Filozofija „za“ djecu obuhvaća sve ideje koje su predstavili nastavljači Lipmanove tradicije tzv. lipmanovci. Lipman

¹⁴ Više vidi: B. Ćurko i sur., *Etičko obrazovanje i učenje o vrijednostima*, str. 7

¹⁵ Isto, str. 209

¹⁶ Više vidi: Irem Gunhan Altiparmak, »The Concept of Curiosity in the Practice of Philosophy for Children«, *Croatian Journal of Philosophy*, sv. 16 (2016), br. 48, str. 362

¹⁷ Isto

je vjerovao kako je prirodna dječja znatiželja i njihova želja za znanjem integrirana s filozofijom. Treba istaknuti kako Lipman ističe kako cilj filozofije za djecu nije napraviti male filozofe od djece, već ih jednostavno naučiti kako da misle. Naravno, što su djeca uspješnija u tome to se brže mogu prilagoditi filozofiji, a samim time i zainteresiranost za filozofska pitanja sve je veća.¹⁸ Sve teme u filozofiji za djecu vezane su za dječju svakodnevicu poput: prijateljstva, hrabrosti, mudrosti itd. Po Lipmanu cilj filozofije za djecu jest razviti kritičko, kreativno i skrbno mišljenje.

Bitno je napomenuti da filozofija za djecu, iako inzistira na kreativnosti, uvažavanju i dr., nije toliko slobodan princip kako se nekada poima. Naglasili smo što filozofija za djecu je, no ona, s druge strane, nije program za mišljenje izvan okvira u potpunosti, iako ga podrazumijeva, nije potpuno spontana diskusija (bitan je nastavnik - facilitator), ne temelji se na točnim odgovorima i nije usmjerena na nastavnika.¹⁹

3.1. Vještine filozofije s djecom

U filozofiji s djecom, djeca se smiju igrati, ali ne s biciklom ili loptom, već s riječima, mislima i česticama. U filozofiji se djeca ne trebaju udaljiti od svojih dječjih avantura i igara, samo dobivaju priliku koristiti misli tokom igre jer su poprilično sposobni da postave maštovita pitanja kojima evociraju igru.²⁰

Zašto je djetetu potrebna igra? Dijete kroz igru najbolje uči u usvaja sadržaje. Potrebno im je kretanje te vježbanje uma i tijela kako bi se zdravo razvijali. Pasivna primanja informacija štete i umu i tijelu.²¹ Fisher (2001) detaljno opisuje neke od vještina koje se razvijaju uz pomoć filozofije s djecom. Prva od njih je razvijanje vještine obrade informacija. Ova se vještina razvija kroz filozofske radionice čitajući razne tekstove. Kroz čitanje, raspravu i pisanje djeca dolaze do zaključaka. Nastavnik ima veliku ulogu u poticaju razvijanja ove vještine postavljajući pitanja koja potiču raspravu.

Istraživačka vještina sljedeća je koja se razvija kroz filozofiju za djecu. Ona se nadovezuje na prvu vještinu, a potiče djecu da postanu mali istraživači. Postavljanjem pitanja i

¹⁸ Intervju s Matthewom Lipmanom više vidi na: <https://en.mehrnews.com/news/3578/An-Interview-with-Matthew-Lipman> (pristupljeno 14. lipnja)

¹⁹ Više vidi: Elmana Cerić, Melika Šahinović, Sead Fetahagić, *P4C - Filozofija za djecu - priručnik za nastavno osoblje osnovnih i srednjih škola*, TPO Fondacija Sarajevo 2020., str. 12

²⁰ Yahya Gaedi, »The Nature of Philosophy for Children and Its Role in Teaching and Learning«, *Philosophy Study*, sv. 5 (2015), br. 6, str. 293

²¹ Više vidi: Nenad i Vesna Vertovšek, »Akaido za djecu: Smisao kreativnog podučavanja koordinacije uma i tijela«, *Metodički ogledi: časopis za filozofiju odgoja*, sv. 19 (2012), br. 2, str. 71

raspravljajem o problemu sata postavi se novo filozofsko pitanje i prostor za novu raspravu.²² Neke od filozofskih pitanja koja djeca postavljaju, a nesvjesno otvaraju novu raspravu su primjerice: “Kamo vrijeme ode kad završi?”; “Kad dođe kraj, ide li opet početak?”; “Je li duša besmrtna, ako je povezana sa tijelom, koje je smrtno?” i dr.

Kroz filozofiju s djecom razvijaju se i vještine rasuđivanja. Kad dijete izvede zaključak, mora ga potkrijepiti argumentiranim mišljenjem zbog čega misli da je takvo - svako mišljenje mora biti utemeljeno dokazima. Primjerice, uzmimo za primjer da iza dana dolazi noć. Postavlja se pitanje, postoje li dobri razlozi vjerovanja u to? Dijete će argumentirano iznijeti zašto misli da je to slučaj.

Osim razvijanja rasuđivanja i istraživanja, bitna je i ona kreativna strana djeteta koja se razvija kroz radionice. Djeca tražeći rješenje za određeni problem, koriste maštu stvarajući nove ideje i alternative. Glavno pitanje koje je vođeno ovom vještinom jest “Je li moglo biti drugačije?”. Npr. djetetu kažemo da je nešto nemoguće napraviti, dijete se krene pitat i nalaziti načine kako da dokaže suprotno, makar bilo samo u njegovoj mašti.

I posljednje vještine koje Fisher (2001) ističe su vještine evaluacije. Evaluirati znači vrjednovati određeni stav, problem, situaciju. Razvijaju se vještine za prosuđivanje vrijednosti ideja i na taj način se vježba samokritičnost, kao i samoispravljanje.²³ Pitanja koja najviše potiču razvoj ove vještine su: “Što se naučilo iz ovog istraživanja?”; “Kako se vaše mišljenje promijenilo, ili pak nije promijenilo?”; “Koja su još bitna pitanja o kojima možemo raspravljati?”

Kroz filozofiju s djecom i razne radionice navedene se vještine razvijaju kod djece. Vještine predstavljaju dobre temelje filozofije s djecom i potiču njen krajnji cilj, a to je razvijanje kritičkog, kreativnog i skrbnog mišljenja kao što je već istaknuto, a o kojima ću kasnije nešto više reći.

²² Više vidi: Robert Fisher, *Philosophy in Primary Schools: fostering thinking skills and literacy*, Brunel University 2001, str. 67-73, str. 68, više o ovoj temi vidi na: https://www.researchgate.net/publication/227630100_Philosophy_in_Primary_Schools_Fostering_Thinking_Skills_and_Literacy

²³ Isto, str. 69

4. Najpoznatije metode i struje filozofije s djecom

4.1. Metode filozofije za djecu

4.1.1. Lipmanova metoda filozofije za djecu (P4C)

Lipmanova metoda danas je najraširenija i najprihvaćenija metoda filozofije za djecu. Prije gotovo pet desetljeća Lipman radi poveznicu s djecom, školom i filozofijom. U središtu Lipmanove metode je dijalog gdje učitelj ne predaje, već ima zajednicu uspostavljanja dijaloške zajednice.²⁴ Lipman je isticao kako mladi ljudi imaju dobre ideje, međutim nemaju sposobnost da ih logički valjano izraze. Zašto je to tako? Jer nemaju razvijenu sposobnost promišljanja. Kako to promijeniti? Uvođenjem satova filozofije od rane dobi. Lipman svoju metodu definira kao:

„Filozofija primijenjena na obrazovanje s namjenom unaprjeđenja učeničke vještine umovanja i prosudbe. Ona je intervencija koja ima za cilj dovesti učenike do toga da se sami bave filozofijom.“²⁵

Lipmanova je metoda namijenjena djeci od šeste do šesnaeste godine. Lipman postavlja pitanje - zašto se prirodna dječja radoznalost i optimizam guše kada djeca krenu u škole? Na koji način se to može promijeniti? Djetetova intelektualna budnost prisutna je, primjerice, u obiteljskom okruženju (iako pojedinoj djeci uvjeti u obitelji nisu savršeni), a ta se ista intelektualna budnost gubi u učionicama.²⁶ Lipman je htio tome stati na kraj. Došao je do zaključka da inzistiranje nastavnika na strogoći i suhoparnom učenju, često znaju uništiti dječju prirodnu spontanost i reakcije. Rješenje bi bilo da se otkriju postupci koji potiču organizaciju i spontanost.

Lipmanova se metoda sastoji od tzv. zajednice istraživača tj. djece koja sjede u krug i argumentirano iznose svoja mišljenja. Lipman ističe kako je Charles Sanders Pierce zaslužan za naziv zajednice istraživača prema kojem se učionica pretvorila u ravnopravno i zdravo okruženje gdje djeca gledaju jedan u drugoga s poštovanjem, pomažu jedni drugima, donose zajedničke zaključke i grade ideju na ideju.²⁷

„Zajednica istraživača predstavlja zajednicu kritičkih mislitelja koji stavljaju pod upitnik sve o čemu se raspravlja, pa i svoja vlastita mišljenja i djelovanja.“ (Ćurko 2017: 208)

²⁴ Više vidi: Marjan Šimenc, »Dijalog u filozofiji s djecom i razvoj filozofije za djecu«, *Metodički ogledi: časopis za filozofiju odgoja*, sv. 19 (2012), br. 2, str. 13

²⁵ Matthew Lipman, *Thinking in Education*, Cambridge University Press, UK 2003., str 43

²⁶ Više vidi: M. Lipman, *Thinking in Education*, str. 14

²⁷ Isto, str. 20

Lipman je kao temelj metode imao svoje novele za djecu. Te priče bi se čitale na satu, djeca bi pažljivo slušala te kasnije krenula iznositi svoja mišljenja. Svako dijete pročitalo bi jedan ulomak priče i istaknuo problem kojeg smatra najbitnijim. Kasnije bi se glasalo o kojem će se problemu raspravljati. Kod Lipmanove metode, iako na prvu izgleda kao da se sastoji samo od dijaloške metode, bitni su i ne-dijaloški elementi. Ne-dijaloški elementi podrazumijevaju trenutke između poglavlja gdje moderator npr. prikaže nekakvu fotografiju koja dijete može asociirati na nešto.²⁸ Ne – dijaloškim trenutkom smatraju se i pauze između poglavlja za „oslušivanje samog sebe“ i argumentiranje vlastitih misli. Također, neki od elemenata su ekspresije lica, mimika... sve spontane reakcije koje dijete ima dok se čita priča.

4.1.2. Demokratsko - filozofska metoda Michaela Tozzija

Tozzijeva metoda veoma je slična Lipmanovoj, ali još više naglašava demokratski aspekt. Osnova ove metode ista je kao i Lipmanova: djeca sjede u krugu, iznose svoje mišljenja, potkrepljuju mišljenja argumentima i kreću rasprava s utemeljenim protuargumentima.²⁹ Razlika između Tozzijeve i Lipmanove metode jest što se kod Lipmana kao stimulans rasprave koriste Lipmanove novele, dok se ovdje koriste djeci već poznate basne, bajke i priče općenito.³⁰ Voditelj ovakve radionice postavlja pitanja i djeca odgovaraju. Glavni je cilj ove metode da svakom djetetu koje je prisutno na radionici bude jasan odgovor na zadano pitanje kao i argument za isto. Na kraju, kad se dođe do zaključka, otvaraju se nova pitanja zahvaljujući zaključku i tako u krug.³¹ Tozzijeva metoda može se provoditi kroz osnovne i srednje škole, kao i u gradu, po kafićima, filozofskim radionicama, radionicama filozofskih pisanja i dr. Metoda se bazira na problematiziranju pojmova i tvrdnji, racionalnoj argumentaciji teza, prigovora i odgovora na te prigovore.³² Iako je Tozzi, kao profesor, bio pod utjecajem kontinentalne filozofije (Platon, Hegel, Kant, Descartes i dr.) i predstavljao je racionalistički model učenja filozofiranja, u doticaju s belgijskom djecom i učiteljima morala počeo se zanimati za dječju književnost.³³ Postupno razvija svoju metodu filozofije za djecu, oslanjajući se na Lipmana, s malim promjenama. Njegova demokratsko – filozofska metoda oslanjala se

²⁸ Više vidi: M. Šimenc, *Dijalog u filozofiji s djecom i razvoj filozofije za djecu*, str. 23

²⁹ Više vidi: Bruno Ćurko, *Kritičko mišljenje u nastavi filozofije, logike i etike*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2017., str. 210

³⁰ Isto, str. 211

³¹ Isto

³² Više vidi na: <http://www.philotozzi.com/> (pristupljeno 4. rujna)

³³ Isto

na tradiciju novog obrazovanja te pedagogiju suradnje. Glavni Tozzijevi ciljevi kroz demokratsko – filozofsku metodu jesu: uvježbavanje govora i jezika kroz radionice, razvoj vlastitog mišljenja, obrazovanje za kritičko građanstvo, pomoć u razvoju djeteta i dr.

4.1.3. Metoda Jacquesa Lévinea

Lévineova metoda obuhvaća pitanja koja su bitna za ljudski rod u globalu npr. odrastanje. Moderator učionice snima djecu kako iznose svoja mišljenja o temi sata. Nakon snimanja, svi se zajedno preslušavaju i razvijaju svoj stav o određenoj temi. Ova se metoda zasniva na razvitku dječje osobnosti osvješćivanjem i introspekcijom njih samih.³⁴ Lévine je bio razvojni psiholog i kao takav više je gledao na psihološki aspekt djece. Bojao se da ukoliko dosta mlađa djeca sudjeluju u filozofskoj radionici, neće moći razviti svoja vlastita mišljenja zbog utjecaja tuđih. I sami smo svjedoci da zbog različitih utjecaja sa svih strana nekada nismo sigurni u vlastite stavove ili nam se izgrađeni stavovi lako poljuljaju. Također, uvijek je prisutan dječji strah od reakcije drugih na izražavanje vlastitog mišljenja. Ono što Lévine naglašava jest da nije dovoljno da metoda bude demokratska da bi filozofska radionica bila uspješna – ohrabrivanje djece da dublje misle o problemu, ne površno, razvijanje njihove sposobnosti da postavljaju jedni drugima pitanja, da ih slušaju bez prekidanja i dr.³⁵

Lévineova je metoda specifična i po tome što djeca preslušavaju snimke na kojima iznose stavove o određenoj temi, ne znajući je li to što govore ispravno ili nije. Također, u bilo kojem trenutku mogu prekinuti snimku u želji da se bolje objasne ili da se isprave. Znamo da nekada u žaru rasprave brzopletu kažemo određeni stav ili tvrdnju, bez da smo je kritički preispitali. I odrasli su brzopletu u donošenju zaključaka, a pogotovo djeca. Ova metoda daje za pravo svakom djetetu da osluškuje svoje misli i način izražavanja, nailazi na svoje vlastite pogreške te zaboravi na ego u tim trenucima.³⁶ Prihvaćajući vlastite greške, lakše prihvaćamo i uvažavamo tuđe.

³⁴ Više vidi na: <http://www.philotozzi.com/> (pristupljeno 4. rujna)

³⁵ Više vidi: Moufida Goucha, *Philosophy – A school of freedom*, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Francuska 2007., str. 10, knjiga online dostupna na: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000154173>

³⁶ Više vidi: B. Čurko, *Kritičko mišljenje u nastavi filozofije, logike i etike*, str. 211

4.1.4. Sokratovska metoda Oscara Brenfiera

Prije više od 2,400 godina, Sokrat je vjerovao da postoji bolji i produktivniji način podučavanja djece od same lekcije. Vjerovao je da svaki njegov student u sebi nosi neiskorišteni rezervoar znanja i da im treba pomagati u razvijanju vlastitih uvjerenja, a pritom da ipak budu svjesni ograničenosti ljudske misli. Sokrat smatra da učenici mogu poboljšati svoje vještine rasuđivanja i naposljetku racionalnije razmišljati.³⁷

Kroz učenje povijesti filozofije bezbroj smo se puta susreli s pojmom sokratovskog dijaloga. Sokratski dijalog nastaje u antičkoj Grčkoj, a prepisuje se Sokratu (469. pr. Kr. – 399. pr. Kr.). Prvi put Sokratov je dijalog zapisan u Platonovim (428. pr. Kr. ili 427. pr. Kr. - Atena, 347. pr. Kr. ili 348. pr. Kr.) dijalozima. Sokratovska metoda provodi se u dva koraka: ironija i majeutika. Sokratska metoda započinje ironijom u razgovoru. Sokrat započinje dijalog i moli sugovornika da mu pojasni svaki pojam o kojem razgovaraju jer on s istima “nije upoznat”.³⁸ Ironija je negativan korak gdje sugovornik shvati koliko je svo njegovo znanje do tog trenutka slabo. Sokrat suoči sugovornika sa vlastitim neznanjem, što nikome ne bi bilo ugodno. Drugi je korak metode malo složeniji, a naziva se majeutika. U njoj Sokrat i dalje preispituje sve dosadašnje stavove, ali ih usmjerava prema konzistentnom zaključku.³⁹ Majeutika predstavlja pozitivni dio metode gdje sugovornik kroz razgovor dolazi do nove, istinite spoznaje. Sokrat, kao učitelj, ne nameće svoje stavove tijekom razgovora, već pomaže sugovorniku razviti vlastite. Sokrat vjeruje da se svaki čovjek može uzdići do spoznaje, pravog znanja, smatrajući da je svaki čovjek vrijedan dijaloga.⁴⁰ Sokratov cilj bio je preodgojiti građane Atene tj. usmjeriti ih prema novim spoznajama i pravom znanju. Na temelju izvornog Sokratskog dijaloga iz doba antike, razvija se suvremena sokratska metoda koju nazivamo Sokratova dijaloška metoda, a nerijetko se upotrebljava u nastavi i raznim radionicama filozofije s djecom.

Suvremena Sokratova dijaloška metoda u nastavi temelji se na postavljanju problema i pitanjima koje pokreću učenike u učenju novoga i nepoznatoga.⁴¹ Sokratovski se dijalog kvalitetnije provodi ukoliko je popraćen raznovrsnim nastavnim sadržajima, metodama, oblicima rada, načinima vrijednovanja znanja i dr.⁴² Bitno je da je sat dinamičan i da drži pažnju

³⁷ Matt Copeland, *Socratic Circle: Fostering Critical and Creative Thinking in Middle and High School*, Stenhouse Publishers, Portland 2005, str. 7

³⁸ Više vidi: B. Čurko, *Kritičko mišljenje u nastavi filozofije, logike o etike*, str. 23

³⁹ Isto, str. 211

⁴⁰ Više vidi: Vučina Zorić, »Sokratova dijaloška metoda«, *Life and school : journal for the theory and practice of education = Leben und schule*, sv. 56 (2008), br. 20, str. 29

2008., str. 29

⁴¹ Isto, str. 28

⁴² Isto, str. 31

djeci, na taj način će najviše sudjelovati. Izvorni Sokratov dijalog sastoji se od već spomenuta dva koraka, a suvremeni, prema Zorić (2008), vodi se sljedećim točkama:

- dobro formulirana opća pitanja prije početka dijaloga
- iznošenje konkretnih primjera iz iskustva učenika koji se referira na početno pitanje
- odabir jednog primjera koji će biti u fokusu sata, analizira se i argumentira kroz dijalog
- glavne se tvrdnje učenika zapisuju na ploči, tako da ih svi vide ⁴³

Prednost sokratovske dijaloške metode u nastavi svakako je što potiče aktivnost učenika i više su motivirani za rad, djeca povezuju nove sadržaje sa starima radeći usporedbe, razvija se inicijativa, kultura dijaloga, rasuđivanje, kritičko mišljenje i dr.

Brenifierova se metoda zasniva na sokratovskom dijalogu. Voditelj radionice vodi raspravu s djecom ukazujući ih na logičke pogreške u zaključivanju. Ova se metoda na prvi mah čini grubom za djecu jer se otkrivaju njihove zablude, međutim kad se prevlada početna neugoda, metoda je puna pozitivnih učinaka kao osvještavanje o kontradiktornosti, vlastitog karaktera, prepoznavanje problema, suočavanje i prihvaćanje istine, povezivanje djetetove osobnosti s općeprihvaćenim pravilima i dr.⁴⁴ Dijete se razvija u etički zrelu osobu oslikavajući vlastite stavove i uvažavanjem tuđih.

Zanimljivost je da su Brenifierove slikovnice/knjige najprevođenija literatura filozofije za djecu. Prevedene su u tridesetak zemalja svijeta, čak i u Hrvatskoj. U Hrvatskoj su objavljena tri naslova: *Što je dobro i zlo?* (2004.), *Što su osjećaji?* (2004.), *Što je život?* (2005.)⁴⁵, *Knjiga velikih filozofskih suprotnosti* (2013.), *Ljubav i prijateljstvo* (2015.) i *Ja i moja suprotnost* (2019). Svaka knjiga obrađuje zanimljivu temu vezano za život - ljubav, smrt, prijateljstvo i sl. Na pitanje je li filozofija za djecu djeci potrebna, Brenifierov odgovor je ne. Zašto? Brenifier vuče paralelu s tjelesnom i zdravstvenom kulturom ili s umjetnosti. Je li fizička aktivnost potrebna za zdravi razvoj djeteta? Zasigurno da, kao i razvijanje kreativne strane kroz umjetnost, no može li dijete živjeti bez istoga? Da, isto je govoreći o filozofiji za djecu.⁴⁶

Brenifierova metoda nema formalna pravila kojima se vodi, ali je logički utemeljena. Kao i kod ostalih metoda, voditelj radionice je i ovdje ključan za uspješnost radionice. Na Brenifierovu inicijativu, svakog se ljeta u malom francuskom selu okupi četrdesetak osoba koje se bave filozofskom praksom – studenti, profesori, savjetnici i dr. Radionica traje sedam dana, a okupe se ljudi željni filozofskog usavršavanja iz svih dijelova svijeta. Seminar/radionica

⁴³ Više vidi: V. Zorić, *Sokratova dijaloška metoda*, str. 34

⁴⁴ Više vidi: B. Čurko, *Kritičko mišljenje u nastavi filozofije, logike o etike*, str. 212

⁴⁵ Isto

⁴⁶ Više vidi na: <https://joanarssousa.blogs.sapo.pt/oscar-brenifier-do-not-answer-the-534407> (pristupljeno 22. kolovoza)

održava se i uživo, ali i online za sve one koji nisu mogli doći, a žele sudjelovati u istome. Neke od vještina koje se razvijaju tijekom radionice jesu: kritičko mišljenje, razlikovanje objektivnog od subjektivnog mišljenja, argumentiranje, analiza ponašanja ljudi i dr. Ono što svakako doprinosi razvoju filozofske misli pojedinca, svakako je atmosfera francuskog sela, uz šetnju prirodnom i čašu dobrog vina.⁴⁷

4.1.5. *SAPERE*

*SAPERE*⁴⁸ ili Društvo za unapređenje filozofskog istraživanja i refleksije u obrazovanju predstavlja dobrotvornu organizaciju Ujedinjenog Kraljevstva za djecu. Neke od prednosti ovog društva jesu:

- poboljšava razmišljanje i rasuđivanje kroz nastavni plan i program
- podržava razvoj vrijednosti i vrlina
- pomaže učenicima da zadobiju više samopouzdanja kao govornici, ali i da su podrška kao slušatelji
- uči učenike kako postavljati pitanja usred dijaloga s poštovanjem⁴⁹

SAPERE promiče razgovor o kontroverznim temama za koje su, voditelji takvih radionica, svjesni da mogu imati potencijal štete, ali i koristi djeci i adolescentima. Bitno je naglasiti da ovakvo društvo ima za cilj ispitivanje i dijaloge o temama koje imaju etičke temelje te za koje su moguća različita uvjerenja djece i studenata, no nema za cilj promovirati i nametati stavove društva u globalu o određenoj temi. Također, voditelji *SAPERE* radionica trebaju konstantno raditi na sebi preispitujući vlastita uvjerenja te osluškujući tuđa. Ovo društvo nudi i usavršavanje voditelja/profesora na ovim pozicijama kroz razne treninge u Ujedinjenom Kraljevstvu, ali i u drugim zemljama Europe i svijeta.. *SAPERE* svakako može doprinijeti razvoju etičkog obrazovanja kod djece ukoliko se pristupi takvom društvu otvorenog uma i željan učenja.

SAPERE progovara o težim temama koje djeci nisu najbliže tj. o kojima dijete može imati mišljenje, no većinom ga je strah reći na glas. Teme koje prevladavaju kod radionica jesu: seksualnost, ekstremizam, rase te rodni identiteti. Cilj ovakve struje u filozofiji s djecom jest da se pozicionira kao vodeća organizacija koja potiče edukatore i voditelje da hrabro i sa stavom

⁴⁷ Više vidi na: <http://www.pratiques-philosophiques.fr/en/welcome/> (pristupljeno 4. rujna)

⁴⁸ *SAPERE* - Society for the Advancement of Philosophical Enquiry and Reflection in Education

⁴⁹ Više vidi na: <https://www.sapere.org.uk/about-us/> (pristupljeno 28. srpnja)

vode ovakve radionice, kao i mlade da sudjeluju u istim filozofskim dijalozima. Etička se pitanja provlače kroz svaku radionicu ovakve organizacije, počevši od vrijednosti u svakodnevnom životu, do uvažavanja drugih i različitih.

Najpozitivnija stvar ovog programa jest da čak i netko tko nije profesor i nema previše iskustva u filozofiji, može naučiti kako postati voditelj filozofskih radionica uz pomoć *SAPERE* tečajeva.⁵⁰ Smatram kako je pohvalno ukoliko nekoga zanima filozofija da dobije priliku naučiti na koji način predavati istu, i na taj način obogatiti svoje i tuđe znanje. Mislim da se uz volju i interes za određeno zanimanje može se puno toga postići. Nema ništa opasnije od činjenice da netko radi posao što ne voli, što je danas česta pojava. Ako netko voli filozofiju, zanima se za istu i voljan je učiti, zašto mu uskratiti mogućnost da obogati svoje znanje, a i prenese na druge. Problem bi bilo kada bi tjerali ljude da rade zanimanja što ne vole. Naravno, predavač bi trebao imati prethodno predznanje iz filozofije pa bi bilo dobro kad bi se prije predavanja i nakon obuke, radili testovi kako bi predavač potvrdio svoje (pred)znanje iz filozofije.

4.1.6. Udruga *Mala filozofija*

Udruga Male filozofije, punim nazivom Udruga za poticanje neformalnog obrazovanja, kritičkog mišljenja i filozofije u praksi osnovana je, 2009. godine u Zadru i tada je krenula s radom bazirajući se na neformalno obrazovanje, a s glavnim ciljem poticanjem kritičkog i kreativnog mišljenja kod djece.

Cilj Udruge „Mala filozofija“ jest:

- rad s djecom i mladima;
- promicanje kritičkog mišljenja u institucionalnom ili izvaninstitucionalnom obrazovanju;
- promicanje neformalnog obrazovanja;
- rad sa svim dobnim skupinama;
- promoviranje filozofije za/s djecom u institucionalnom ili izvaninstitucionalnom obrazovanju;
- promoviranje filozofije u praksi
- promoviranje i poticanje slobodnog mišljenja

⁵⁰ Više vidi na: <https://www.sapere.org.uk/about-us/> (pristupljeno 28. srpnja)

- promoviranje znanosti i znanstvenog istraživanja

osposobiti djecu i mlade za kritičko razmišljanje, kako bi se i sami mogli oduprijeti svim oblicima modernih manipulacija (kroz medije, politiku, gospodarstvo i dr.)⁵¹

Do 2022. godine udruga je provela oko 20 europskih projekta i desetak nacionalnih projekta. Dio tih projekta je usko vezan uz etičko obrazovanje. Neke od tih projekta spomenuti ću u poglavlju o edukativno etičkim projektima. Kroz navedene projekte i kroz projekt *Pogled u vlastito mišljenje* razvijena je metoda koja se zasniva na sokratskom dijalogu ali su joj stimulusi animirani likovi koji postavljaju djeci temeljna pitanja, dok voditelj usmjerava raspravu s potpitanjima. Ipak, dio radionica su i takozvane priče za promišljanje. Upravo iz tih iskustava s pričama Udruga je i izdala slikovnicu “Filozofija - ma što pak je to?” koja je povezana s etičkim obrazovanjem, a predstavlja filozofsku slikovnicu koja se sastoji od 13 priča iz antičke filozofije. Zanimljive priče, napisane od strane Bruna Ćurka i Matije Mate Šekrbića, popraćene su šarolikim ilustracijama, Mirka Čalušića, drže djetetovu pažnju. Opće je poznato da djeci roditelji čitajući priče pred spavanje, zašto to ne bi bile filozofske priče? Filozofska se slikovnica razlikuje od ostalih dječjih slikovnica jer nije namijenjena djeci pred spavanje, nego za komunikaciju. Ne samo da će dijete nesvjesno usvojiti filozofske sadržaje, nego u mladoj dobi poima prave vrijednosti i razvija svoje stavove. Kako dijete može razviti svoje stavove u tako ranom uzrastu? Odgovor leži u tome što su slikovnice napravljene u obliku dijaloga između glavnih likova. Oni postavljaju pitanje jedno drugome, pa tako i djetetu te naposljetku i dijete, oslanjajući se na dječju spontanost i kreativnost, odgovara na ista. Neke od priča koje su sadržajne u slikovnici jesu priče o Talesu, Sokratu i dječaku ili Čudnom Diogenu, Aristotelu i pčelama i dr. Teme koje slikovnica obrađuje zanimljive su i djeci, ali svakako i onim malo starijima. Kako uživati, kako se nositi s ljutnjom, zašto su kukavice grube prema slabijima od sebe, kako donijeti dobru odluku, od čega se sastoji svijet i svemir i brojna druga pitanja uvijek su aktualna i potiču na razmišljanje. Smatram da je ovakva slikovnica potrebna u svakom razredu, ali i svakoj obitelji.

⁵¹ Više vidi na: <https://www.petit-philosophy.com/hr/nas-doseg> (pristupljeno 1.kolovoza)

4.1.7. *The Philosophy Foundation*

TPF ili *The Philosophy Foundation* ističe se među filozofskim strujama jer se ne fokusira isključivo na djecu. TPF prakticira filozofiju za svakoga. Peter i Emma Woley osnovali su TPF 2007. godine kako bi osposobili studente s diplomskih studija filozofije da mogu poučavati malu djecu filozofiji. Polazište TPF-a filozofski je kanon na temelju kojih se osmišljava sesija koja će biti aktualna i mlađim, ali i malo starijim uzrastima. TPF daje uvjete da razred bude sposoban prepoznati filozofski problem kao problem i da mogu pravilno i argumentirano razgovarati o istome. Kroz ovaj program djeci i mladima približava se filozofija na različite zabavne i aktualne načine kao – klubovi nakon škole, festivali, galerije, kazalište i sl. Svako dijete može izabrati koji ga način najviše zanima i početi pohađati takve filozofske radionice i razvijati etičko obrazovanje kroz izvannastavne aktivnosti.⁵² Govoreći o djeci i filozofiji, TPF nudi mogućnost kratkih tečajeva (par tjedana), jednodnevnih radionica ili pak radionica tijekom cijelog školovanja. Kod filozofije i odraslih, TPF nudi dosta zanimljivih online radionica u kojima se može priključiti bilo tko željan filozofije. Zanimljiva je mjesečna online filozofska grupa pod nazivom „Think and Drink“ koja pruža mogućnost upoznavanja ljudi sa svih krajeva svijeta uz učenje i rasprave o filozofskim idejama. Za ovu grupu nije potreban studij iz filozofije, nije ni piće kao što naziv kaže, ali je svakako zanimljivije uz isto. „Think and Drink“ održava se svake posljednje srijede u mjesecu, kao što sam spomenula, može se prijaviti bilo tko na stranicama TPF-a. Zamisao grupe je da se predstavi određeni filozofski problem, ideja ili teorija i uz čašicu omiljenog pića, kreće rasprava i upoznavanje. Grupa je otvorena, bez osuđivanja i loših misli.

⁵² Više vidi na: <https://www.philosophy-foundation.org/philosophy-for-children> (pristupljeno 2. kolovoza)

5. Obrazovanje i filozofija

Ranije sam navela da jedno od pitanja koje se provlači kroz pokret filozofije s djecom je koliko su djeca sposobna filozofski misliti. Poznata teorija kognitivnog razvoja Jeana Piageta (1933.) sugerira da prije 11. ili 12. godine većina djece nije sposobna za filozofsko razmišljanje. S tim se ne slaže jedan od utemeljitelja filozofije s djecom, Gareth Matthews, koji je proučavajući djecu zaključio da djeca postavljaju filozofska pitanja na dnevnoj bazi. Smatrao je da neka bazična životna pitanja djecu potiču na filozofiju poput: Što su ljudi? ⁵³

Filozofija određuje pravi smjer kojem obrazovanje treba ići. Obrazovanje predstavlja dinamički proces koji jedino pravilno može funkcionirati pod vodstvom i nadzorom (misleći na nastavnike i poticaj u učenju.) Iako se na prvi pogled filozofija bavi apstraktnim pitanjima, a obrazovanje praktičnim, oni su međusobno neodvojivi.⁵⁴ Matthews ističe da su djeca mali filozofi zbog urođenog osjećaja čuđenja prema svijetu. Smatrao je kako je teško kategorički odvojiti tko je filozofski zreo, a tko ne. Moramo imati na umu da je filozofija ta koja je utjecala na sve aspekte obrazovanja od samoga početka i nastaviti će utjecati za sva nova vremena što dolaze. Gledajući kroz povijest filozofije, bitno je napomenuti da su svi veliki filozofi bili i veliki edukatori – Platon, Sokrat, Locke, Rousseau i dr. Svi su oni koristili upravo obrazovanje kao sredstvo za provođenje svojih filozofskih ideja i na taj način povezivali teoriju i praksu.⁵⁵ Filozofija, prema autoru, ovisi o obrazovanju iz dva glavna razloga:

1. Obrazovanje predstavlja dinamični dio filozofije. Što to znači? Dvije su stvari esencijalne kako bi se izvršio bilo koji zadatak: misao/plan i primjena/izvedivost.⁵⁶ Filozofija predstavlja misao zadatka, a obrazovanje praktičnu stranu tj. primjenu u svakodnevnom životu. Filozofija određuje cilj života i postavlja principe kojih se treba pridržavati, a obrazovanje prevodi ove principe i ideje u praksu, jer je svrha obrazovanja oblikovati ljudsko ponašanje.⁵⁷
2. Obrazovanje je sredstvo za postizanje cilja - kao što je gore rečeno, filozofija je ta koja

⁵³ Više vidi na: <https://plato.stanford.edu/entries/children/#ChiCapPhiThi> (pristupljeno 9.travnja)

⁵⁴ Vidi više na: Dinesh Kumar K, *Philosophy and Education*, str. 13, vidi više o temi na: https://www.cukashmir.ac.in/departmentsdocs_16/PHILOSOPHY%20AND%20EDUCATION%20-%20Dinesh%20Kumar%20K.pdf

⁵⁵ Isto

⁵⁶ Isto

⁵⁷ Isto

određuje ciljeve života. Ponekad nastavnici odgajatelji pred filozofe stavljaju probleme s kojima se suočavaju tražeći rješenja. Na taj način obrazovanje pridonosi razvitku filozofije.⁵⁸

5.1. Etičko obrazovanje u školama

Prema Lipmanu, tri su modela privatnih/javnih institucija koja vrijede za svaku državu svijeta: obitelj (nalaže privatne vrijednosti), država (javne vrijednosti) i škola (predstavlja mješavinu privatnih i javnih vrijednosti)⁵⁹. Škola je proizvođač društva za budućnost. Priroda etičkog obrazovanja u školama propisuje otvorenost prema drugima i poziva nas da budemo otvoreni u procesu uzajamnog rasta i učenja. Utjecajem masovnih medija i dostupnosti svih informacija na jedan „klik“ kvare obrazovanje i kvare djecu u globalu. Običnom šetnjom po gradu svjedoci smo kako se djeca ponašaju jedni prema drugima. Uvođenjem etičkog obrazovanja kroz filozofske radionice ili uz bilo koji drugi nastavni predmet sa sigurnošću bi promaklo tolerantnost i uvažavanje drugih, kao i otkrivanje sebe samoga i razvijanje vlastitih stavova. Etičko obrazovanje i učenje o vrijednostima⁶⁰ odnosi se na sve aspekte obrazovanja koji se implicitno ili eksplicitno povezuju s etičkom dimenzijom života te koji se mogu strukturirati i regulirati primjerenim edukativnim metodama i alatima.⁶¹ Glavni cilj EVE-a je stimulirati etičko razmišljanje, svijest, odgovornost i suosjećajnost kod djece, omogućiti djeci uvid u važna etička načela i vrijednosti, opremiti ih intelektualnim sposobnostima za donošenje odgovornih moralnih prosudbi.⁶² Etičko obrazovanje omogućava djeci da prevladaju predrasude, diskriminaciju i ostale neetičke prakse i stavove.

S druge strane, etičko se obrazovanje može primjenjivati kroz učenja filozofskih teorija o etici. Ovakav pristup, naravno, zagovaraju više tradicionalni filozofi. Djecu se u ovom pristupu uči o etičkim teorijama (utilitarizam, Kantova deontologija i sl.). Nakon što se djecu uputi u određene etičke teorije, onda se primjenjuju iste na etičke dileme. Učitelj primjerice isprinta određenu priču u kojoj se radi o etičkoj dilemi, učenici pročitaju i kreće rasprava. Smatram da

⁵⁸ Vidi više na: Dinesh Kumar K, *Philosophy and Education*, str. 13, vidi više o temi na: https://www.cukashmir.ac.in/departmentdocs_16/PHILOSOPHY%20AND%20EDUCATION%20-%20Dinesh%20Kumar%20K.pdf

⁵⁹ Vidi više: M. Lipman, *Thinking in Education*, str. 1

⁶⁰ EVE – Ethics and values education

⁶¹ Vidi više na: B. Ćurko i sur., *Etičko obrazovanje i učenje o vrijednostima*, str. 5

⁶² Isto

i ovaj pristup na nastavi etike nije loš, jer će navedene priče svakako potaknuti raspravu u učionici.

Oba pristupa etičkog obrazovanja za djecu imaju svoje prednosti, a idealan bi pristup bio mješavina prvog pristupa i drugog. Djeca uče kroz etičko obrazovanje kako postati odgovorni, kako razmišljati, kako biti iskreni i empatični. Dok drugi pristup naglašava informiranje o etičkim teorijama i primjenjivanje istih na život.

Etika, moral i karakter usko su povezani pojmovi koje ne možemo izbjeći kada pojašnjavamo ulogu etičkog obrazovanja u filozofiji s djecom. Etika je učenje o moralu, kao što sam već istaknula, a moral predstavlja nepisana pravila kojim se pojedinac vodi kroz život, a na kraju dana ga formiraju kao osobu tj. oblikuju čovjekov karakter. Moralno se obrazovanje može definirati kao pomaganje djeci da kroz obrazovanje u školama steknu skup uvjerenja i vrijednosti o tome što je ispravno, a što nije. Potiče djecu da razmišljaju o svojim postupcima i kakvi bi ljudi trebali biti.⁶³ Za mnoge ljude ta su pitanja povezana s vjerskim uvjerenjima, no programi moralnog obrazovanja smatraju vjeru i moral konceptualno različitim pojmovima.⁶⁴ Moralno se obrazovanje tako često povezuje s vjeronaukom kao nastavnim predmetom u školama, što onemogućuje djeci učenje o svjetskim religijama. Ukoliko bi moralno obrazovanje bilo ekvivalent vjeronauku, tada bi se na vjeronauku učilo o vrijednostima i različitostima svijeta, što nije slučaj. Na primjer, u mojoj osnovnoj školi nije bilo ni pojašnjenja što je to etika kao nastavni predmet, i zašto djeca što ne idu na vjeronauk idu na etiku (je li to možda zato što ne vjeruju u Boga?), no, to je kontroverzna priča za sebe. Da se vratim na temu moralnog obrazovanja, ono je često fokusirano na razvijanje razumijevanja i poštovanja prema tradicijama i stajalištima svijeta. Moralno obrazovanje pokušava odgovoriti na pitanje: Koja je uloga obrazovanja da nas učini moralnim i dobrim bićima?⁶⁵ Moralno obrazovanje,⁶⁶ obuhvaća dva aspekta: prvo je moralna socijalizacija – obuka i odgoj u ključnim normama za djecu, a drugi je aspekt razvijanje intelektualnih vještina i kompetencija koje omogućuju odgovorne moralne prosudbe i djelovanja.⁶⁷

⁶³ Više vidi na: https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-0-387-71799-9_260 (pristupljeno 3. kolovoza)

⁶⁴ Više vidi na: https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-0-387-71799-9_260 (pristupljeno 3. kolovoza)

⁶⁵ Više vidi: Barry Chazan, »What is “Moral Education”«, u: Barry Chazan (ur.), *Principles and Pedagogies in Jewish Education*, Palgrave Macmillan, New York 2022., str. 24

⁶⁶ Više vidi: B. Ćurko i sur., *Etičko obrazovanje i učenje o vrijednostima*, str. 5

⁶⁷ Isto

Nakon raščlanjivanja etike i morala na red dolazi i karakter. Karakter se definira kao značaj, obilježje, prava narav nečega – istinsko i najvažnije svojstvo neke osobe.⁶⁸ Karakter je bit svakog čovjeka, ono što čini čovjeka čovjekom. Shodno tome, karakterno se obrazovanje implicira kao forma etičkog obrazovanja koje se fokusira na razvoj karaktera – razvijaju se moralne vrline i navike.⁶⁹ U prošlosti je bio veći naglasak na karakternom obrazovanju nego danas. Danas se djeca od malena uče pravilima ponašanja pa im u većini slučajeva karakter i ne dođe do izražaja. Karakterno se obrazovanje fokusira na formiranje vrlina i dobrih karakternih navika te eliminira one loše.⁷⁰ Karakterno se obrazovanje treba formirati od malena – roditelji kao edukatori, pa učitelji, dok dijete ne izraste u samostalnu osobu razvijajući samo svoj karakter. Naravno, djeca su svakodnevno podložna negativnim utjecajima što loše utječe na njihov karakter, ali isto tako i pozitivnim. Na kraju dana, karakter osobe se može kontrolirati, učiti, razumijevati, ali nikad u potpunosti promijeniti.

5.2. Motiviranje djece na učenje

Urođena dječja znatiželja jedno je od glavnih motiva koji potiče djecu na učenje. Postoji veza između dječje znatiželje i postavljanja pitanja o temi sata. Da bi se dijete zanimalo za određenu temu, treba postojati nešto da mu privuče pažnju. Ukoliko se tema sata obrađuje na suhoparan način bez zanimljivih materijala, dijete će zasigurno biti nezainteresirano. Najbitnije je da su svi materijali za sat pripremljeni prema kognitivnoj razini djece.⁷¹

Miloš Jeremić (2012) u svom članku ističe kako je jedan od najvećih problema modernog doba i školstva motiviranje djece na učenje.⁷² On spominje teoriju Douglasa McGregora⁷³ koji razlikuje dva tipa radnika - X i Y tip. X predstavlja model radnika kojem je potrebna vanjska motivacija kako bi napredovao, teško mu je motivirati se prirodno pa se na ovom tipu često primjenjuje princip nagrade i kazne (ako obaviš neki zadatak, bit ćeš nagrađen). Y tip, s druge strane, nosi u sebi prirodnu motivaciju za rad i sam prihvaća inicijativu i preuzima odgovornost. Istraživanja pokazuju kako najviše ljudi pripada tzv. XY tipu - mješavini navedenih tipova.

⁶⁸ Više vidi na: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30387> (pristupljeno 5. Kolovoza)

⁶⁹ Više vidi: B. Čurko i sur., *Etičko obrazovanje i učenje o vrijednostima*, str. 6

⁷⁰ Isto

⁷¹ Vidi više: I. G. Altiparmak, *The Concept of Curiosity in the Practice of Philosophy for Children*, str. 373

⁷² Vidi više: Miloš Jeremić, »Filozofija s djecom i motiviranje djece na učenje«, *Metodički ogleđi: časopis za filozofiju odgoja*, sv. 19 (2012), br. 2, str. 80

⁷³ Douglas McGregor (rujan 1906. - 1. listopada 1964.) - američki profesor, najpoznatiji po svojoj X i Y teoriji predstavljenoj u knjizi *The Human Side of Enterprise* (1960) (Vidi više na: https://www.mindtools.com/pages/article/newLDR_74.htm) (pristupljeno 22. kolovoza)

Svjedoci smo da u svakodnevnom životu imamo boljih i lošijih dana što se tiče posla ili bilo kakvog oblika rada. Jedan dan smo motivirani i obavili bi 101 zadatak i malo su nam 24 sata u danu, dok sutradan se ne možemo ni na što motivirati. Svakako, treba izbjegavati krajnosti i truditi se biti najbolja verzija sebe u svakom trenutku, ali isto tako dopustiti si i "lošije" dane.

Jeremić (2012) spominje i Maslowljev⁷⁴ hijerarhiju potreba. Maslow smatra kako bi dijete napredovalo i "penjalo" se po stepenicama potreba, treba prvo zadovoljiti niže potrebe. No, naravno da u praksi nije uvijek tako i ne ide uvijek sve po redu. Primjerice, dijete se igra vani s prijateljima i prije te igre bilo je gladno. Igrajući se, dijete u potpunosti zaboravlja na glad. Ova pojava naziva se funkcionalnom autonomijom koja se objašnjava na način kada dijete dosegne određeni stupanj potreba, povratak u ranije stanje više nije moguće - dolazi do samoaktualizacije.

5.3. Uloga nastavnika u etičkom obrazovanju

Uloga nastavnika u školstvu kroz povijest se mijenja i uvijek će se mijenjati, prilagođavati vremenu u kojem jest. Nekada su nastavnici bili ono što sad smatramo tradicionalnim nastavnicima i nastava se odvijala u smjeru nastavnik prema učeniku. Učenik je pasivno usvajao sadržaje, naučio kada je trebao i dobio vrijednosnu ocjenu. Velika mana tadašnjih nastavnika (iako ih ima i danas) i školstva općenito je što djeca nisu učila s razumijevanjem i stečeno znanje bilo je privremeno (tzv. *paper cup*)⁷⁵, a nakon ispita djeca bi uglavnom zaboravila sve sadržaje.

Dosta toga se promijenilo, danas bi nastavnik trebao biti facilitator nastave koji potiče učenike da sami dolaze do zaključaka. Etičko obrazovanje u filozofiji s djecom predstavlja reflektivni model edukacije koji se zasniva na zajednici istraživača. Kao što sam već istaknula, da bi se djeca motivirala za učenje i bili zainteresirani za temu mora postojati nešto što će im privući pažnju. Jeremić (2012) ističe kako je ključan *stimulus*⁷⁶ u razredu kako bi se potaknula rasprava. *Stimulus* može biti bilo što što će zaokupiti djetetovu pažnju - priča, slika, glazba i dr. *Stimulus* kojeg nastavnik predstavlja djeci izaziva zbunjenost kod djece, a upravo je zbunjenost

⁷⁴ Abraham Maslow (1. travnja 1908. – 8. lipnja 1970.) - američki psiholog, najpoznatiji po stvaranju hijerarhije potreba (Vidi više na: <https://www.simplypsychology.org/maslow.html>)

⁷⁵ Vidi više: M. Jeremić, *Filozofija s djecom i motiviranje djece na učenje*, str. 80 - *paper cup* - "šalica za jednokratnu upotrebu" - učenik nauči gradivo potrebno za kontrolni, odradi ga dobro i nakon kontrolnog ga zaboravi - kao što bacimo papirnatu šalicu poslije popijene kave

⁷⁶ Podražaj (stimulus), fizikalno-kemijski proces koji izaziva reakciju žive tvari. Vidi više na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=48937>) (pristupljeno 22. kolovoza)

jedno od glavnih izvora filozofije. Prva je reakcija na *stimulus* obično emotivna - strah, ljutnja, tuga. Nakon emotivne reakcije, prelazi se u kognitivnu gdje se raspravom dolazi do argumentiranih zaključaka.

Jeremić (2012) nadalje ističe da bi se zajednica istraživača kod filozofije s djecom trebala zasnivati na principima poput dijaloga.⁷⁷ U raspravama kod radionica filozofije s djecom nerijetko se čuju potpuno različita mišljenja. Dijete radi na sebi na način da sluša drugoga, uvažava tuđa mišljenja i odbacuje egocentrizam. Ukoliko dijete zagovara jedan stav na početku radionice, a kasnije odustane od istoga zbog boljeg tuđeg argumenta - to je vrijednost, a ne slabost. Također, u radionicama filozofije za djecu nastavnik treba isticati da je svačije mišljenje jednako bitno. Ključna je uloga nastavnika ovdje da stvori ugodnu i prijateljsku atmosferu u razredu u kojoj se dijete ne plaši izreći vlastito mišljenje. Zanimljivo je da tokom ovih radionica sve što se događa tijekom nje postaje predmetom istraživanja - počevši od običnog dobacivanja učenika, do primjera iz života i šale. Nadalje, bitno je da djeca slušaju jedni druge. Ovaj dio može biti izazovan za nastavnika, no treba inzistirati na istome. Svi na satu trebaju biti uključeni u rad, bez iznimki. Kako postići da sva djeca na satu aktivno rade? Primjerice, inzistirati na tome da zapisuju na komadić papira sve ideje koje im padnu na pamet. Kako bi se rasprava i dalje nastavila kod radionica filozofije za djecu jest inzistiranje na da/ne odgovorima. Da/ne odgovori mogu biti odličan *stimulus* za poticanje daljnje rasprave. Kada odgovorimo na neko pitanje sa da ili ne, pitanje koje slijedi je a zašto da, ili zašto ne. Ovakvi odgovori zahtijevaju argumentaciju, koje potiče razvitak kritičkog mišljenja kod djece. Bitno je da kroz rasprave dijete nikad ne sazna i ne nasluti stajalište nastavnika. Ponekad je teško ostati potpuno objektivan i nepristran, no ukoliko nastavnici žele prakticirati filozofiju s djecom, moraju odustati od kontrole.

Posljednja stavka koju ističe Jeremić (2012) za filozofske radionice s djecom jest da sve što se događa tijekom radionice je stvarnost, a ne simulacija stvarnosti.⁷⁸ To implicira činjenicu da se doista događa filozofsko istraživanje u razredu. Djeca nisu upoznata s teorijskim istraživanjima filozofa, već sami dolaze do zaključaka. Djeca ne imitiraju filozofe i njihova učenja, već stvaraju vlastitu filozofsku stvarnost. Učenici zajedno s nastavnikom tijekom radionica polaze od određenog filozofskog problema (pitanje smrti, života, duše, prijateljstva, dobra/zla), a ideje i stavovi o temi koja se obrađuje stvarni su produkti mišljenja, a ne nikakve imitacije filozofa.

⁷⁷ Vidi više: M. Jeremić, *Filozofija s djecom i motiviranje djece na učenje*, str. 84

⁷⁸ Vidi više: M. Jeremić, *Filozofija s djecom i motiviranje djece na učenje*, str. 84

Zaključujemo, filozofija i etičko obrazovanje imaju velik utjecaj na nastavnika u misaonom i karakternom smislu. On nije bilo kakav nastavnik, on je i filozof. Nastavnikova životna filozofija bitno utječe na djecu i njihov razvoj, i zato je najveća zadaća nastavnika pomno odabiranje metoda rada koje će najviše pomoći djeci u individualnom razvoju. Da bi nastavnik najbolje doprinio etičkom obrazovanju kod dječjih života, treba biti dobro upoznat s potrebama djece te zahtjevima društva i na osnovnu toga stvara metode podučavanja. Samo nastavnici prožeti moralnim i duhovnim vrijednostima pod okriljem nacionalne svijesti mogu od učenika stvoriti dinamične, snalažljive i poduzetne građane.⁷⁹

6. Dijalog u etičkom obrazovanju

6.1. Moć razgovora

Lipman (2003) ističe da se razgovor zasniva na postojanju racionalnog partnerstva jednakih i slobodnih pojedinaca koji razgovaraju. Smjer kojem ide razgovor nije određen nekakvim vanjskim zakonima, već se spontano odvija.⁸⁰ Bit razgovora nije manipulirati sa sugovornikom, već opušteno voditi razgovor bez prikrivenog motiva. Ljudi uglavnom svakodnevno razgovaraju, no idemo li za tim koliko je razgovor ponekad fascinant? Dok razgovaramo, sami sebe upoznajemo kroz različite sfere. Primjerice imamo temu razgovora, sugovornik iznosi svoje mišljenje, nakon toga ja svoje i slušam sebe na načine na koje prije razgovora nisam. Razgovor je zato srž svake etičke radionice filozofije s djecom. Djeca iznose mišljenja o temama o kojima nisu prije promišljali i na taj način upoznaju sebe i razvijaju stavove.

Kroz razgovor s djecom nastavnici mogu progovoriti o nekim veoma bitnim temama današnjice kao što su - priroda, vrijednosti, zagađenje (ekologija) i dr. Nastavnici u razgovoru s djecom mogu naglasiti opasnost od zagađenja i dobiti djetetovo mišljenje o istome. Primjerice, zašto nije dobro bacati smeće oko škole i na koga to sve utječe? Također, kroz predmet biologije i odnosa sa životinjama djeca mogu razvijati etičku odgovornost. Pitanja koja bi nastavnici mogla postavljati, a potiču raspravu su: “Zašto se osjećam loše kad vidim životinje kad pate?”; “Treba li kažnjavati ljude koji ostavljaju smeće za sobom? Ako da, koju bi im kaznu dali i

⁷⁹ Vidi više: D. Kumar K, *Philosophy and Education*, str. 18-19

⁸⁰ Vidi više: M. Lipman, *Thinking in Education*, str. 89

zašto?"; "Od onečišćenja mogu se razviti bolesti i može umrijeti i čovjek, ali i životinja. Što je gore?" i dr. slična pitanja.⁸¹

6.2. Dijalog u filozofiji s djecom

Učitelj u radionicama filozofije s djecom ne predaje, već ima zadaću uspostavljanja dijaloške zajednice.⁸² Dijalog kao nastavna metoda oblik je komunikacije između nastavnika i učenika ili samih učenika kojom se razmjenjuju iskustva, shvaćanja i stavovi o nastavnim sadržajima. U tradicionalnoj se nastavi dijaloška metoda sastoji u tome da nastavnik postavlja pitanja, a učenik odgovara. U suvremenoj nastavi dijalog nije jednosmjernan, već se definira kao višesmjernan oblik komunikacije. Dijalog u nastavi filozofije s djecom jedna je od metoda uvođenja u filozofski način mišljenja - nastavnici se trude da djeca uče filozofski razmišljati.

Nastavnik može na više načina pokušati približiti filozofiju djeci. Može nastavu koncipirati na temelju tematskog, problemskog, ili principa rasprave.⁸³ Ukoliko se odluči za prvi pristup, svakako će dijalog u tom slučaju biti najzanemariviji. Tematski se pristup odnosi na upoznavanje učenika s najpoznatijim filozofskim idejama i školama. Problemski je pristup se koncentrirana na jedan filozofski problem, ne ističući o kojem se filozofu radi. I treći je pristup građen na temelju filozofskih debata. Smatram da su debate odlične kako bi se filozofsko gradivo bolje usvojilo i shvatilo, međutim mana tog pristupa je što je zanemarena u potpunosti materijalna strana nastave.

Nastavnik kroz dijalog treba biti pomagač za razvoj djeteta, a ne davatelj informacija.⁸⁴ Iako je u temelju filozofije za djecu upravo dijalog, postavlja se pitanje u kojoj je mjeri zajednica istraživača dijaloška. Najbolji dokaz za to bila bi treća osoba koja tek stupa u zajednicu, bez prethodnog znanja što je. Šimenc (2012) ističe Oscara Brenifera kao primjer treće osobe koji je 2003. godine pridružio konferenciji Svjetskog udruženja za filozofiju s djecom.⁸⁵ Brenifier, između ostalog daje i kritiku za Lipmanovu dijalošku metodu - djeca nižu svoja mišljenja bez prethodnog kritičkog promišljanja. Dijaloška metoda u diskusijama filozofije za djecu otvorena

⁸¹ Vidi više: Kim Heyengjoo, Christian Prust, Thomas Sukopp, »Philosophing with Children WorldWide about Nature, Natural Values and Pollution«, *Synthesis philosophica*, sv. 36 (2021), br. 2, str. 404

⁸² Vidi više: M. Šimenc, *Dijalog u filozofiji s djecom i razvoj filozofije za djecu*, str. 14

⁸³ Vidi više: B.Čurko, *Kritičko mišljenje u nastavi filozofije, logike i etike*, str. 82.

⁸⁴ Vidi više: Erikson Saragih, *Implication of Philosophy in Modern Education*, Dosen Kopertis Wilayah I dpk. Universitas Prima, Indonesia 2012. str. 6, vidi više na:

http://assets.jurnal.unprimdn.ac.id.s3.amazonaws.com/documents/post_documents/fa0abdaa1ae763e920d5b3b9717d4cdc179e27a9.pdf

⁸⁵ Vidi više: M. Šimenc, *Dijalog u filozofiji s djecom i razvoj filozofije za djecu*, str. 15

je za svih, bez obzira na to kakve poglede na dijalog imaju. Kod dijaloške metode sretnu se brojne nesuglasice, razilaženja u mišljenju te se uvijek iznova ispituju temeljne postavke filozofije za djecu.

7. Etičko obrazovanje danas

Etičko obrazovanje predstavlja posebnu vrstu filozofskog obrazovanja djece i mladih. Inzistira na solidarnosti, suradništvu, pozitivnom egoizmu, vrlini i dobrobiti i kao takva neophodna je za mlade. Ne samo da inzistira na dobrobiti zajednice, već se svaka osoba učeći o istinskim vrijednostima, izgrađuje i poboljšava kao osoba.⁸⁶ O važnosti etičkog obrazovanja pričali su filozofi od antike do modernog doba, što znači da je ono oduvijek bilo potrebno. Jedina je greška što nije oduvijek bilo aktualno. Obrazovanje i pristup obrazovanju mijenja se iz godine u godinu, velika je uloga i nastavnika žele li promicati etičko obrazovanje na svojim satovima, a kasnije na djeci i roditeljima kako će prihvatiti isto. Današnji programi filozofskih radionica koje imaju za cilj poticanje etičkog obrazovanja uvelike doprinose razvoju suradništva, vrijednosti, poticanja kreativnog, kritičkog i skrbnog mišljenja i dr. Smatram da je etičko obrazovanje nužno i da bi trebalo biti obvezno.

“Možemo konstatirati da suvremeni čovjek boluje od etičke konfuzije“.⁸⁷

U demokratskom društvu, u kakvom živimo, od osobe se očekuje da ima izgrađenu ličnost i svoje stavove. Za ostvarenje tih očekivanja, bitno je da je pojedinac obrazovan u duhu etičkih spoznaja stvarajući vlastitu prosudbu i odgovornost. Kako očekivati od pasivnog promatrača u klupama da se izgradi u snažnu ličnost na kraju krajeva? Svi ljudi su drugačiji, počevši od karaktera pa do pogleda na svijet. Opasnost današnjeg doba je dostupnost i bombardiranje informacijama sa svih strana, napose što utječe na stav pojedinca. Danas često djeca/mladi preuzmu stavove od treće osobe jer su tako čuli, što je velika greška.

Svjesni smo da djeca puno bolje i brže upijaju sadržaje od odraslih ljudi. Upravo zato je nužno da su etički obrazovani. Svjedoci smo da danas u većini poslova, ljudi za etički kodeks

⁸⁶ Vidi više: Dejan Donev, »Nužnost uvođenja sadržaja etičkog obrazovanja u nastavu«, *Metodički ogledi: časopis za filozofiju odgoja*, sv. 28 (2021), br. 2, str. 38

⁸⁷ D. Donev, *Nužnost uvođenja sadržaja etičkog obrazovanja u nastavu*, str. 38, citirano prema: Louis Legrand, *Moralna izobrazba danas*, Educa, Zagreb 2001.

ni ne znaju ili ga ne poštuju. Naravno, kompliciranije je naučiti već formiranog čovjeka o određenim sadržajima, nego dijete. Etika i etično ponašanje predstavljaju temelj svih poslovnih odnosa. Etičkim se ponašanjem postiže povjerenje kolega i institucije kao takve. Ljudi će etički postupati i promišljati na poslu, ako imaju dobre temelje za to - etičkim obrazovanjem u školama. Trebamo djecu naučiti etički promišljati, kako bi danas - sutra bili dobri rukovoditelji/poslodavci i radnici. Naposljetku, etika je način kvalitetnog i dobrog življenja, ili bi to tek trebala postati.⁸⁸

Europska unija putem Erasmus + platforme podržava razne projekte koji su povezani s etičkim obrazovanjem⁸⁹. Inovativni pristupi školstvu i učenicima unapređuju obrazovanje u globalu. Pristupi su dostupni svima, a najviše mogu koristiti učenicima, nastavnicima i roditeljima.

7.1. Projekti ranog etičkog obrazovanja

7.1.1. Projekt ETHOS

ETHOS⁹⁰ predstavlja projekt koji promiče etičko obrazovanje u osnovnim i predškolskim obrazovnim ustanovama za održivu i dijalošku budućnost. Svjesni situacije u svijetu napravljen je program po kojem će etičko obrazovanje biti prisutno u vrtiću, kao i u osnovnim školama. Projekt ETHOS namijenjen je učiteljima osnovnih škola i vrtića te im nudi mogućnost inovativnog cjeloživotnog učenja usmjereno pre etičkom obrazovanju.⁹¹

U prvoj fazi projekta odabrano je pet tema koje su bile provedene za pet dobnih skupina. Najaktualnije teme ETHOS projekta, nakon provedenih anketa o čemu se treba raspravljati u ovakvim projektima, bile su: poštovanje, tolerancija, moralne vrijednosti, odgovornost, prijateljstvo, različite religije, okoliš i društvene vještine/rješavanje problema. Neke od

⁸⁸ Vidi više: Željka Burić, »Etično ponašanje - radno okruženje kao izazov i obrazovanje kao potreba«, *Policija i sigurnost*, sv. 30 (2021), br.1/2021, str. 161

⁸⁹ Vidi više: Bruno Ćurko, Antonio Kovačević, »European Projects related to Ethical Education in Primary and Secondary Schools«, *Metodički ogledi: časopis za filozofiju odgoja*, sv. 25 (2018), br. 2, str. 102

⁹⁰ ETHOS - *Ethical Education in Primary and Pre-primary Schools for a Sustainable and Dialogic Future*

⁹¹ Vidi više: Evelyn Schlenk, *Ethos - metodološke smjernice - Priručnik za učitelje i odgajatelje za podršku razvoju edukacijskih materijala pomagala za etičko obrazovanje*, EACEA, str. 8-10

zanimljivih projekata koje ETHOS provodi su: pravda i poštenje, pravo za ili protiv pravde, pravda kao proživljeno iskustvo, borbe za pravdu i dr.⁹²

ETHOS priručnik⁹³ naglašava zašto je svaka pojedina tema bitna za etički razvoj djeteta:

1. Tolerancija – dijaloškom metodom ETHOS radionica postizemo toleranciju uvažavanjem tuđih mišljenja te na taj način stječemo poštovanje jedni prema drugima.
2. Odgovornost – dijalogom dijete odgovorno prihvaća drugoga kao partnera u istome.
3. Moralne vrijednosti – kroz obitelj, školu i društvo bitno je isticati temeljne vrijednosti naših života poput istine, pravde, blagostanja, povjerenja i dr.
4. Prijateljstvo – tema koja je najbliža dječjim životima, a odrastanjem shvaćamo da koliko god smo svi različiti jedni od drugih, isto tako smo međusobno ovisni jedni o drugima. Što je prijateljstvo s nekom osobom dublje, time se poboljšava naša čovječnost i blagostanje.
5. Okoliš – svijest o zaštiti okoliša kod djece se treba buditi u ranom predškolskom odgoju. Zemlja ima ograničene resurse te se treba brinuti o njoj kako bi život sada, a i budućnosti bio ljepši i bolji.
6. Društvene vještine/rješavanje problema – u današnjem svijetu bitno je izraziti svoj stav i imati svoje „ja“. Bitno je djeci istaknuti da trebaju imati svoje mišljenje, no isto tako i poštivati tuđe. Mi kao društvena bića ne možemo živjeti jedni bez drugih, no normalno je da često u svakodnevnica dolazi do sukoba mišljenja. Kad naiđe problem, trebamo ga naučiti produktivno rješavati.
7. Različite religije/kulture – ljude koji žive na prostoru gdje i mi, a njihova se kultura/religija razlikuje od naše, ni pod koju cijenu ne smijemo isključiti iz života. Takve ljude treba integrirati u naš život i suživot s drugima, i shvaćati ih kao obogaćenja naših života upoznavajući religijske različitosti i njihovog pozitivnog doprinosa.⁹⁴

Kao primjer ETHOS radionice možemo uzeti temu prijateljstva. Kod radionice, koristi se *PowerPoint* prezentacija, a metoda koja dominira je, naravno, dijaloška.

⁹² Vidi više: B. Ćurko i A. Kovačević, *European Projects related to Ethical Education in Primary and Secondary Schools*, str. 102

⁹³ Vidi više: E. Schlenk, *Ethos - metodološke smjernice - Priručnik za učitelje i odgajatelje za podršku razvoju edukacijskih materijala pomagala za etičko obrazovanje*, str.10

⁹⁴ Vidi više: E. Schlenk, *Ethos - metodološke smjernice - Priručnik za učitelje i odgajatelje za podršku razvoju edukacijskih materijala pomagala za etičko obrazovanje*, str. 20-22

Na prezentaciji se prikazuje svemir i „biće s Jupitera“ koji kreće postavljati djeci pitanja poput: „Jeste li vi djeca?“, „Idete li u vrtić?“ i druga bazična pitanja. Bitno je da djeci radionica bude zabavna i da budu uključena u nju. Također, treba im zadavati kreativne zadatke kao npr. da daju ime „biću s Jupitera“ jer u svemiru, kako on kaže, imena ne postoje, već samo brojevi. Već ovaj dio radionice razvija kreativnost stvarajući ideje imena. Kroz sljedeće *slideove* „biće s Jupitera“ kreće se raspraviti na temu prijateljstva kod djece. Pita ih pitanja poput: „Koji je to posao prijatelja?“, „Pomažu li si prijatelji međusobno?“, „Je li moguće da se prijatelji posvađaju i zašto?“, „Čemu služi svađa i kako završava?“, „Mogu li dječak i djevojčica biti prijatelji?“ Zanimljivo je što djeca kod ovakvih radionica izražavaju svoja iskustva iz svakodnevnice i ne razmišljaju previše o odgovorima, nema točnog i netočnog odgovora. Kroz prezentaciju prisutna je i etička dilema koja može podijeliti mišljenja u radionici npr. „Je li ponekad dobro posvađati se s prijateljem?“. Neki će smatrati da se pravi prijatelji nikad ne bi smjeli svađati, dok će drugi izraziti mišljenje da je dobro da nekad dođe nesuglasica u odnosu, da to samo ojačava nečije prijateljstvo. Uostalom, da svi razmišljamo na isti način i imamo iste poglede na svijet, život bi bio dosadan.

7.1.2. Projekt ETHIKA

Osnovni cilj projekta ETHIKA⁹⁵, etičko i vrijednosno obrazovanje u školama i vrtićima, bilo je zadovoljstvo i motivacija nastavnika u svakodnevnom radu, povećati mogućnost za profesionalni razvoj nastavnika u smislu etičkog obrazovanja, pojačati inovativnost obrazovanja i dr. Ostali ciljevi projekta ETHIKA jest poticanje na kritičko mišljenje i suradničke prakse u učionicama, razviti nove metode učenja, povećati svijest na području EU o etici i učenju o moralnim vrijednostima, i dr.⁹⁶ Najvažnija teoretska stvar u ovom projektu jest razvoj pojma EVE – etičko i vrijednosno obrazovanje.⁹⁷

Projekt ETHIKA nastao je kao logični nastavak projekta ETHOS⁹⁸. Pod vodstvom Teološke Fakultete iz Ljubljane, projekt je uključivao partnere iz Slovenije (osnovne škole Valentin Vodnik i OŠ Šmartno v Tujinju), Italije (STePS), Španjolske (Rambla Abogados & Asesores), Austrije (Kirchlich-Pädagogische Hochschule Graz), Njemačke (Bundesverband

⁹⁵ Projekt *ETHIKA - Ethics and Values Education in Schools and Kindergartens* provodio se od 1/9/2014 – 31/8/2017, a financiran je od strane ERASMUS+K2 akcije.

⁹⁶ Vidi više na: <https://www.petit-philosophy.com/en/ethika-erasmus> (pristupljeno 23. kolovoza)

⁹⁷ Vidi više na str. 20

⁹⁸ Više o projektu ETHOS u prethodnom poglavlju.

Ethik i Friedrich Alexander University, Erlangen-Nürnberg), a tu je i već spomenuta Udruga *Mala filozofija*. Na temelju europskog projekta razvila se i nadopuna ETHIKE u Hrvatskoj gdje je, također uz Malu filozofiju, sudjelovalo i devet osnovnih škola i dva vrtića u RH. U RH testirani su europski materijali s glavnim ciljevima edukacije odgajatelja i učitelja o ranom etičkom obrazovanju, kao i implementacije edukativnih materijala u nastavne satove.

ETHIKA kao projekt nastaje kao odgovor na današnje društvo podložno promjenama zbog globalizacije, napretka tehnologije i raznih društvenih inovacija. Razvojem i napretkom društva, stvaraju se nove društvene i individualne potrebe na svim poljima, pa tako i obrazovnom polju. Da bi se dijete zdravo razvijalo, bitno je obrazovanje u ranom djetinjstvu jer je adolescencija kritična za moralni odgoj pojedinca.

U sklopu projekta ETHIKA napisan je i priručnik, ali i predstavljeni su odgojni materijali za treninge i radionice s djecom. Teme radionica prilagođene su dobnim skupinama. Teme su izabrali sami učitelji iz partnerskih zemalja kroz ankete, intervjue i fokus grupe. Teme koje je izabralo oko 500ak učitelja su: pravednost, odgovornost, samopouzdanje, poštovanje, rješavanje sukoba i etička akcija. Kao konkretan primjer od izrađenih edukativnih materijala i alata prikazati ću primjer radionica koji je kreiran za temu poštovanja. Kao što je već rečeno, materijali su razrađeni posebno za 5 dobnih skupina. Navedenoj temi pristupalo se uz pomoć različitih igara koje su zanimljive djeci. Neke od radionica nosile su nazive: “Govornikov red”; “Vilenjakova kutija”; “Zašto bismo trebali poštovati druge?”; “Korak naprijed”; “Debata i porota”. Sve radionice traju otprilike 30-60 minuta, a namijenjene su različitim dobnim skupinama djece, ovisno o igri. Kod svake radionice bitno je da se u početku jasno postave obrazovni ciljevi i ključne točke koje se trebaju naučiti tijekom radionice, kao i da se istaknu nastavne metode koje će se upotrebljavati tijekom radionice, ali i obrazovni materijali i alati.⁹⁹

Prva radionica, namijenjena predškolskoj djeci od 3 do 5 godina u projektu ETHIKA jest “Govornikov red”. Autori radionice su Eduardo Linares i Begoña Arenas. Osnovno nastavno pomagalo u ovoj radionici je improvizirani mikrofon napravljen od role papira ili ručnika i folije. Zašto je mikrofon bitan? Kao što naziv radionice ističe, sva djeca prisutna na radionici postat će mali govornici. Na svakoga će doći red i nitko neće moći izbjeći ulogu govornika. Improvizirani mikrofon svakako doprinosi uživljenosti u ulogu. Prije početka radionice voditelj navodi primjere mogućih tema za razgovor. Bitno je da su teme djeci zanimljive i poznate, zato

⁹⁹ Vidi više na: Eduardo Linares, Begoña Arenas, *Etičko obrazovanje i učenje o vrijednostima – obrazovni materijali i sredstva*, 2015, Erasmus +, str. 2

se uglavnom uzimaju teme iz svakodnevnog života. To može biti hrana, sport, TV program i dr. Radionica kreće kada djeca sjednu u krug i krenu se ustajati jedan po jedan, s mikrofonom u rukama, govoreći o zadanoj temi i zašto mu se sviđa ili ne sviđa. Tu dijete može pričati na primjer, ako je tema serija, koji žanr više voli i zašto, a koji mu se ne sviđa. Primjerice voli komedije, a ne voli horore, ili obrnuto. Nakon što dijete izloži svoj stav, za kojeg ima minutu, slijede pitanja ostalih učenika, i to se ponavlja dok ne završe svi sa izlaganjem. Nakon izlaganja, slijedi odmor uz igru. Voditelj prije igre, pripremi djecu da smisle neko jednostavno pitanje u glavi koje će postaviti drugom učeniku npr. „Koja ti je omiljena boja?“, „Omiljeno jelo?“, „Omiljen slatkiš?“ i dr. Nakon toga, voditelj djeci pusti pjesmu, koja im je poznata, djeca u krugu kreću s pjevanjem iste. Nakon što pjesma stane dijete postavlja pitanje nasumičnom učeniku, i to se ponavlja. Nakon igre, djeca opet sjednu i voditelj ih krene ispitivati čega se sjećaju iz prvog dijela radionice. Tu se proziva više djece da istaknu sjećaju li se govora s kojim su se složili, i s kojim nisu. Nakon toga, kreće propitkivanje djece o tome što misli o određenom govoru nekog učenika, traži se od njega da izrazi svoj stav. Bitno je da se svaki put prozove drugo dijete da djeca uvide raznolikosti grupe. Primjerice, prozove se dijete i pita ga se: „Zašto se slažeš s Markom?“ ili „Zašto ne voliš stvari koje Ana spominje?“; „Volimo li svi iste stvari?“¹⁰⁰ „Je li to dobro ili loše?“; „Znači li to da smo svi različiti?“; „Trebam li saslušati osobu iako ne volim stvari o kojima on/ona priča?“; „Volim li ja da me se sasluša?“. Navedenim pitanjima cilj je da se djeca približe definiciji poštovanja. Bitno je da djeca kažu kako se oni osjećaju kad ih netko poštuje te kako bi se osjećali da ih se ne poštuje. Npr. „Kakav je osjećaj da netko ne poštuje ono što voliš?“; „Ako se osjećaš loše kad netko ne poštuje ono što je tebi drago, treba li onda poštivati ono što drugi vole, ili ne?“. Na kraju radionice djeci bi se kroz razne primjere trebao iskristalizirati pojam poštovanja. Isto tako, na kraju bitno je da ih se pita jesu li slušali jedne druge i stvari koje vole, jesu li prekidali neke kolege, vole li da se njih prekida i sl.

Druga radionica, namijenjena je djeci predškolske dobi od 5 do 7 godina, a zove se „Vilenjakova kutija“. Edukativni cilj ove radionice jest naučiti djecu da razumiju svoje i tuđe osjećaje, ali i da poštuju iste. Autorica radionice je Petra Ivanušić. Djeca nekad dođu raspoložena, a nekad manje raspoložena u školu iz nama nepoznatih razloga. Vilenjakova kutija se predstavlja kao povjerljiva kutija snažnih osjećaja i djece. Kutija se stavi u razred i učenicima se kaže da na listić papira nacrtaju smajlic svojih osjećaja tog dana - sretan, tužan, zabrinut, ljut

¹⁰⁰ Vidi više: Linares E, Arenas B, *Etičko obrazovanje i učenje o vrijednostima – obrazovni materijali i sredstva*, 2015, str. 3-7

i sl. Kad svi učenici ubace papiriće, voditelj radionice ih kreće vaditi i nastaje priča o osjećajima. Pitanja koja se provlače kroz radionicu jesu: „Koje osjećaje vidimo?“; „Koji osjećaji prevladavaju?“; „Želi li netko objasniti zašto je izabrao određeni osjećaj?“; „Što vam može pomoći kada se osjećate loše?“; „Može li nastavik/ica na neki način doprinijeti vašem raspoloženju?“

Dolazimo do treće radionice, namijenjena učenicima od sedam do devet godina, nazvana “Zašto bismo trebali poštovati druge?”. Autor je radionice Bruno Ćurko. Glavni ciljevi radionice su osvještavanje nužnosti poštivanje starijih, učitelja i prijatelja. Isto tako, kroz radionicu se ističe važnost poštovanja i na koji način isto utječe na kvalitetu svakodnevnog života. Ova je radionica vođena u obliku stripa preko *PowerPoint* prezentacije gdje pričaju tri lika - Sharky, Orki, Škambi. Prikazujući djeci prezentaciju s glavnim likovima, sama djeca postavljaju pitanja čitajući uloge Sharkya, Orkija, Škambija i drugih. Na taj način voditelj radionice uključuje učenike i potiče ih na razmišljanje. Glavni likovi raspravljaju o poštovanju i pričaju o svom učitelju. Lik kojeg djeca upoznaju na početku je Sharky, koji nije bio u školi prošli tjedan i Orki mu pomaže u „hvatanju“ gradiva. Orki prepričava kako je tema tjedna bila poštovanje i da je učitelj započeo sat bacanjem knjiga i vikanjem. Tu se postavljaju pitanja poput: „Je li se učitelj ponašao normalno?“; „Što je htio postići promjenom u svome ponašanju?“. Naposljetku učitelj objašnjava da se tako ponašao da djeca vide kako bi se ponašao ukoliko nema poštovanja prema njima. Tada učitelj nastavlja propitkivati: „Kako bi svijet izgledao ako ne bismo imali poštovanja jedni prema drugima?“; „Kako biste se vi osjećali da učitelj/prijatelj/roditelj nema poštovanja prema vama?“¹⁰¹ Sharky, iako je propustio cijeli tjedan u školi, zaključio je da su se cijeli tjedan bavili temom poštovanja. Tada se uključuje treći lik, Škambi, koji se ubacuje u razgovor govoreći da je učitelji cijeli tjedan govorio o poštovanju i da smatra kako je poštovanje važnije od matematike. Budući da likovi ovdje spominju matematiku i uspoređuju s temom sata, mogu se postaviti sljedeća pitanja: „Zašto je poštovanje važno, a zašto matematika?“; „Što je važnije i zašto?“ Nakon uvodne rasprave, slijedi igra asocijacija. Sharky postavlja pitanja kako možemo poštovati sami sebe. Tada možemo pitati učenike da odgovore na to pitanje, da čujemo što oni misle. Orki i Škambi pokušavaju dati odgovor na to pitanje ističući ako odustanemo od svog mišljenja zbog utjecaja tuđeg, to znači da nemamo poštovanja prema sebi samima. Postavlja se pitanje: „Zašto ponekad djeca, a i odrasli ne poštuju vlastito mišljenje?“; „Zašto se ljudi uglavnom slažu s mišljenjem

¹⁰¹ Vidi više: Bruno, Ćurko, *Etičko obrazovanje i učenje o vrijednostima – obrazovni materijali i sredstva*, 2015, Erasmus +, str. 7

većine?"; „Zašto nas je ponekad strah reći vlastito mišljenje?"; „Bojimo se osude ili nešto drugo je u pitanju?“ Nadalje likovi nastavljaju razgovor koga treba sve poštovati tj. koga ne poštivati. Pitanje koje se tu povlači jest: „Zašto nekoga ne bismo poštivali?“; „Postoji li netko u Vašim životima koje ne poštujete?“. Nakon ove rasprave, likovi se umore od rasprave o poštovanju i dogovore se da će nastaviti neki drugi dan.

Četvrta radionica u temi poštovanje nazvana je „Korak naprijed“ koja također ima za cilj upoznavanje različitosti kod djece i poštivanje istih. Autori radionice su Mateja Štritof, Hajdeja Praprotnik, Anja Pavlin, Vlasta Tacer i Mojca Jurca. Radionica kreirana za učenike od 9 do 11 godina. Ovdje nije samo riječ o različitostima u stavovima i mišljenju djece, već nešto puno više. Znamo da je nerijetko slučaju da barem jedno dijete u razredu ima dijagnosticiran nekakav oblik posebnih potreba/hendikepa - bilo fizičkog ili mentalnog. Na početku ove radionice djecu se pita znaju li koje vrste posebnih potreba postoje (ADHD, sljepoća, gluhoća, cerebralna paraliza, autizam, disleksija i dr.). Nakon toga djecu podijelimo u šest grupa i damo im list papira. U svakoj grupi jedno će dijete imati ulogu djeteta s posebnom potrebom. Zatim se raspravlja o tome koje dijete može obavljati koju aktivnost, s obzirom na posebnu potrebu. Nakon što su raspravili, biraju predstavnika grupe. Ustanu se i stoje u nizu, voditelj radionice čita aktivnosti, ukoliko je dijete sposobno da izvrši određenu aktivnost napravi korak naprijed, ako nije stoji u mjestu.¹⁰²

„Debata i porota“ kao posljednja radionica, namijenjena je učenicima od 11 do 14 godina¹⁰³, fokusira se na temu poštovanja kod djece, a u središte stavlja moralnu dilemu te djecu dijeli u tri grupe. Prva grupa je porota i sastoji se od tri člana, a druge dvije grupe (grupa A i grupa B) zastupnici su suprotnih mišljenja (vezano za temu sata). Učenicima se pročita moralna dilema ili priča koja nema završen kraj. Otvoren kraj etičke dileme znači da osoba može postupiti na dva načina (primjerice, osoba A u priči može, ali i ne mora pomoći osobi B). Jedna skupina zastupa jednu stranu, druga suprotnu i bitno da se argumentima potkrjepljuju. Nakon što se pročita etička dilema na satu, voditelj radionice objasni da grupa A ima zadatak da argumentima potkrijepi zadanu izjavu (npr. da osoba A ima moralnu obvezu da pomogne osobi B), a grupa B ima za zadatak da daje argumente protiv grupe A, tj. da osoba A nema moralnu obvezu pomoći osobi B u priči. Porota, za vrijeme iznošenja argumenata obje grupe, pažljivo sluša i zapisuje. Naposljetku porota odlučuje tko je imao bolje argumente i u čiju će korist

¹⁰² Vidi više: B. Ćurko, *Etičko obrazovanje i učenje o vrijednostima – obrazovni materijali i sredstva*, 2015, Erasmus +, str. 4

¹⁰³ Autori radionice su Ćurko Bruno i Kragić Marija.

presuditi. Jedna od zanimljivosti ove radionice svakako je činjenica da ponekad će dijete dobiti obvezu da brani i zastupa stav koji se ne podudara s njegovim vlastitim mišljenjem, na taj način razvija vještine argumentacije. Također, djeca uče biti strpljivi jedni prema drugima, slušati jedne druge i uče se timskom radu. Ova je radionica uvijek dobar izbor ukoliko želimo svu djecu na satu uključiti da budu aktivni.¹⁰⁴

7.1.3. Projekt AVAL

AVAL¹⁰⁵ je projekt koji je po svojim ciljevima i metodama veoma sličan ETHOSU i ETHICI, a jedina je razlika što se AVAL fokusira na baš ranu dob djece - predškolsko doba. Projekt promiče vrijednosti koje se odvijaju u tri faze: etičke vrijednosti (razvijanje odnosa “ja” prema svijetu), demokratske i društvene vrijednosti (“ja” u odnosu prema “drugima”) i ekološke vrijednosti (“ja” u odnosu prema planetu). AVAL je projekt koji upozorava na štetnost modernog doba i iskrivljenim vrijednostima i samim time želi djecu od malih nogu učiti onom istinskom i vrijednom. Stvari koje se mogu učiti od malena, a pomažu djeci da se razviju u dobrog čovjeka jesu: briga prema sebi, drugima, i brižno djelovanje u odnosu spram ljudi i svijeta.¹⁰⁶

7.1.4. Projekt LITTLE

LITTLE¹⁰⁷, kao i dosad spomenuti projekti, ima za cilj promicanje etičkog obrazovanja. Ne fokusira se na metode kojim će to postići, već za cilj ima da se nastavnici izgrade povjerenje kod djece na osnovu relevantne pedagogije, metodologije i filozofije. Predstavlja uzbudljiv način učenja koji bi bio privlačan svakom nastavniku koji želi djecu usmjeravati za prihvaćanje različitosti, veoma je bitan za pluralistička društva.¹⁰⁸

Ciljevi ovog projekta su sljedeći:

1. Potaknuti nastavnike i edukatore na odmak od fiksne uloge učitelja kao prenositelja znanja, prema aktivnoj ulozi u razredu stjecanjem vještina iz domene etičkog

¹⁰⁴ Vidi više: Linares, Arenas, *Etičko obrazovanje i učenje o vrijednostima – obrazovni materijali i sredstva*, str. 3-4

¹⁰⁵ AVAL - Added Value Learning for Preschool Teachers and Pedagogical Coordinators

¹⁰⁶ Vidi više na: <https://valueseducation.odl.org/> (pristupljeno 23. kolovoza)

¹⁰⁷ LITTLE - Learning Together to Live Together: Teachers Leading Ethical Education for an Inclusive Society

¹⁰⁸ Vidi više na: Dostupno na: <http://ethicaleducation.eu/about.htm> (pristupljeno 23. kolovoza)

obrazovanja, paralelno stvarajući atmosferu u razredu gdje učenici postaju sukreatorima nastavnih sadržaja.

2. Mijenjanje prakse nastavnika i edukatora od “gotovih sadržaja” do načina rada koji se oslanja na etičko obrazovanje, kao i na vlastiti stil predavanja i na interese učenika.
3. Voditi nastavnike i edukatore na put prema integraciji etičkog obrazovanja kroz različite predmete i domene.¹⁰⁹

Projekt LITTLE bazira se na aktivnom učenju. Aktivno učenje podrazumijeva aktivno sudjelovanje učenika u svim nastavnim aktivnostima, što znači da učenici više razvijaju svoje vještine, a manji je naglasak na prijenosu informacija. Učenici tijekom sata pišu i raspravljaju, također analiziraju, sintetiziraju i evaluiraju sadržaj sata. Kod aktivnog učenja bitno je učeničko istraživanje vlastitih stavova i vrijednosti.¹¹⁰

Nastavnici i edukatori navedenog projekta, ponašaju se kao facilitatori tj. poticatelji u okruženju aktivnog učenja učenika. To znači da podržavaju učenikove stavove i mišljenja i potiču ih da preuzmu odgovornost vlastitih učenja. Aktivno učenje ima dosta pozitivnih strana kao što su: pozitivan stav učenika prema predmetu, razvoj argumentacije i kritičkog mišljenja, poboljšano razumijevanje određenog problema, viša akademska postignuća, promicanje veće produktivnosti, kreativno stvaranje novih ideja o rješavanju problema itd.¹¹¹

Aktivno je učenje posebno povezano s etičkim obrazovanjem i za promicanje istoga. Zahvaljujući aktivnom učenju, kod djece se razvijaju sposobnosti koje su neophodne za etičko obrazovanje kao što su kritičko mišljenje, razne debate i diskusije. Ono što je jedan od glavnih ciljeva etičkog obrazovanja jest suradničko učenje, o kojem smo već govorili, a aktivno učenje upravo to potiče. Zbog aktivnosti učenika na satu, oni međusobno izmjenjuju mišljenja, grupiraju se i rade zajedno slušajući različite stavove i perspektive. Budući da je učenik u središtu obrazovnog procesa, to znači da su sadržaji na ovim radionicama relevantni za učenika, a povezanost učenika i materijala koji se uči veoma je bitno za etičko obrazovanje. Etičko se obrazovanje ne odnosi samo na filozofiju i znanje, već i na stvarni učenikov život i njegovo iskustvo, što se također dobije aktivnim učenjem.

¹⁰⁹ Vidi više: Mateja Centa, Bruno Ćurko, Dr. Laura Dooley, Sandra Irwin–Gowran, Zoran Kojčić, Ivana Kragić, Svenja Pokorny, Pier Giacomo Sola, Vojko Strahovnik, Fionnuala Ward, *The LITTLE Guide for Teachers of Ethical Education*, Erasmus +, str. 4

¹¹⁰ Vidi više: M. Centa i sur., *The LITTLE Guide for Teachers of Ethical Education*, str. 11

¹¹¹ Isto

Najbitniji koncept koji je vezan za etičko obrazovanje, a promiče ga LITTLE projekt jest pripremanje učenika za budućnost koja im donosi suživot u multikulturalnom društvu i pruža im znanje i vještine da propituju i identificiraju vlastiti vrijednosni sustav.¹¹² Takav obrazovni sustav im pomaže da artikuliraju zajedničke vrijednosti društva i djeluju u skladu s njima.

7.1.5. Projekt ETIKA SPORTA

Glavni je cilj etike sporta kao projekta integracija etike u školske sadržaje povezane sa sportom, kao i unaprjeđenje kompetencija srednjoškolskih nastavnika u svrhu obrazovanja o etici u sportu. Glavne teme modula koje su se provodile kroz ovaj projekt su: kršenje pravila u sportu, ravnopravnost spolova u sportu, rasizam u sportu i dr.¹¹³

Etika sporta opširna je tema za sebe za koja je aktualna uvijek. Danas kad se spomene (ne) etičnost u sportu odnosi se na negativne aspekte sporta poput: mita i korupcije, dopinga, vrtoglavi iznosi bankovnih računa koje posjeduju sportski “moćnici”, vrijeđanje na nacionalnim, rasnim osnovama i dr.¹¹⁴

Etika sporta projekt je namijenjen za nastavnike koji podučavaju učenike o sportu bazirano na rodnoj ravnopravnosti u sportu, *fair playu*,¹¹⁵ rasizmu, kršenjem pravila u sportu i raznim sportskim manama i vrlinama.

“Etika sporta je moralna filozofija sporta koja se bavi pitanjima ponašanja, pravila, stavova, običaja i praksi u sportu.”¹¹⁶

Etika, kao sustav vrijednosti, nalaže nam da se kroz život vodimo moralnim pravilima i da za svako naše djelovanje dolazi posljedica. Etika sporta, nadilazi fokus fizičkih i motoričkih djetetovih sposobnosti i stavlja u središte obrazovanje za zdravlje i vrijednosti.¹¹⁷ Postavlja se pitanje, koje vrijednosti etika sporta zalaže? Izvedba i postignuće veoma su bitne vrijednosti kod etike sporta, kao i pravila kojima su učenici vođeni. Nadalje, svi imaju jednake mogućnosti

¹¹² Vidi više na: http://www.ethicaleducation.eu/about4_HR.htm (pristupljeno 11. rujna)

¹¹³ Vidi više: B. Ćurko, A. Kovačević, *European projects related to Ethical Education in Primary and Secondary Schools*, str. 99

¹¹⁴ Vidi više: Morana Brkljačić, »Etika i sport«, *Medicina*, sv. 43 (2007), br. 3 str. 231.

¹¹⁵ Vidi str. 36

¹¹⁶ Joachim Buchegger, Bruno Ćurko, Marco Fenuccio, Filomena Greco, Florian Gauland, Gabriella Giuliani, Mercedes Iannuzzelli, Marija Kragić, Matija Mato Škerbić, Jens Putzar, Hildegard Rieger, Mirjana Runtić, Emilio Zambrano, *Metodološki priručnik – Alati za poučavanje etike sporta u kurikulumu za srednje škole*, Erasmus +, 2017-2019, str. 6

¹¹⁷ Vidi više: Bruno Averal Rosa, *Ethics in Sport - Guidelines for teachers*, iLDH, Portugal 2015., str. 5

bez iznimaka, potrebno je iskazati poštovanje prema onima uključenima direktno u sportske aktivnosti, ali i onima van njih. Govoreći o sportskim aktivnostima, bitno je zdravlje i da se ne ugrožava ni na koji način isto. Trud igrača i suigrača bitan je kod djece razvijajući intelektualne, bihevioralne i tjelesne vještine. Više puta smo čuli za pojam *fair play* kod sporta. *Fair play* jedna je od najbitnijih stavki kod etike sporta, kao što samo ime kaže odnosi se na pravednu igru, a učenjem *fair play* kroz etiku sporta povećava se mogućnost da učenici razviju moralni osjećaj istoga i upotrebljavaju ga i na ostale životne aspekte, ne samo na sport. Već sam istaknula da je poštovanje istaknuta vrijednost koja se razvija kroz etiku sporta. Drugim riječima, u multikulturalnom svijetu u kojem djeca žive nužno je poštivanje i uvažavanje drugoga, miroljubivo ponašanje i međunarodno razumijevanje. U sportu svako treba težiti da danas bude bolji nego što je bio jučer, i da sutra bude bolji nego što je bio danas. Treba težiti ka izvrsnosti, ne radi nekoga drugoga, već spram sebe samoga. Djeca se trebaju pokazati u najboljem svjetlu i uvijek pokušati nadmašiti sebe same.

Ravnoteža uma, tijela i volje bitna je za učenje i cijelosti. Učenje obuhvaća cijelo tijelo, ne samo ljudski intelekt.¹¹⁸ Mogu dati vlastiti primjer govoreći o sinergiji tijela, uma i volje. Ukoliko nisam u fizičkoj aktivnosti u određenom trenutku u životu, jako mi je teško skoncentrirat se na materiju koju moram naučiti. Također, slabo tada nalazim volju da bih učila i bila produktivna. Suprotno tome, kad treniram, imam puno više energije za obavljanje bezbroj različitih zadataka u danu. Naravno, prvenstveno se odnosi na učenje i primanje informacija. Kad sam fizički aktivna, prirodno nalazim volju za učenje, pisanje, čišćenje, druženje i sve ostalo. Fizička aktivnost doprinosi mentalnom zdravlju i uz nju je lakše obavljati i učiti sve zadatke koji se nađu pred nama.

Tri su glavne perspektive prisutne u etici sporta:

1. Aretaička etika sporta

Arete dolazi od grčke riječi (ἀρετή), a označavala je u antičko doba izvrsnost tj. vrlinu. Platon prvi dijeli kardinalne vrline (mudrost, hrabrost, umjerenost, pravednost), a Aristotel je ipak povijesno najistaknutiji u podjeli vrlina na etičke (znanje, umjetnost, razum, mudrost) i dijanoetičke (hrabrost, velikodušnost, ljubaznost, istinoljubivost).¹¹⁹

¹¹⁸ Vidi više: B. Averal Rosa, *Ethics in Sport - Guidelines for teachers*, str. 5

¹¹⁹ Vidi više: Joachim Buchegger i sur., *Metodološki priručnik – Alati za poučavanje etike sporta u kurikulumu za srednje škole*, str. 7

Vrlina se u ovom smislu odnosi na karakterne osobine sportaša koje su pohvalne. Aretaička etika sporta svoj puni cilj postiže u sportu koji za cilj ima brigu o zdravlju i sportaševom životu. Govoreći o modernom sportu, ponekad se vrline koje se smatraju poželjnim u svakodnevnom životu, smatraju nepoželjnim. Govorimo o vrlinama poput poštenja, iskrenosti i tolerancije. Nepoželjne su ukoliko sportaš nije upoznat s etikom sporta i radi sve kako bi postigao svoj cilj slave i novca. Nema boljeg načina do učenja vrlina na sportskom terenu kroz timski rad, individualni rad i kroz nalet emocija koje sportaš proživljava kroz adrenalin postižući svoj cilj ili ostvarujući određeni uspjeh. Različite radionice mogu pomoći u razvoju aretaičkih vrlina kod djece - a najvažnije je pravilo prije svake radionice poštivanje drugoga.

2. Deontološka etika sporta

Deontološka etika sporta ima svoj fokus na dužnosti i povezuje se s filozofijom Immanuela Kanta (1724. – 1804) i njegovim kategoričkim imperativom. Sjetimo se kako je on glasio: „Djeluj iz dužnosti prema dužnosti.“ Drugim riječima, ako zakoni ne postoje, kazna je u nama samima - naša savjest. U svakom čovjeku, prema Kantu, postoje apriori zakoni (neovisni o našem iskustvu) i oni određuju naše ponašanje. Zato uvijek trebamo djelovati u skladu s moralnom svijesti u nama.¹²⁰

U deontološkoj etici sporta razmatraju se pitanja *fair play*a i savjesti. Prema njoj, igrač koji poznaje pravila igre mora se ponašati u skladu s njima. Ukoliko to ne radi, to bi bilo kontradiktorno i iracionalno. Prema Sokratu, čovjek koji ima znanje ne griješi svojevoljno i ne može se ponašati moralno neispravno.

3. Konsekvencijska etika sporta

Posljedična ili konsekvencijska etika sporta najzastupljenija je etika sporta dosad. Niz problema se javlja kroz sport zbog tzv. utilitarističkog modela ponašanja kod sportaša. Svi ljudi koji prate sport, i koji poznaju manje - više stil igre pojedinog igrača, svjesni su da ponekad igrači rade više se vlastito dobro, nego za dobro cijeloga tima. Ima dosta primjera iz svijeta sporta kada sportaši rade isključivo u svoju korist i zaborave na sve sportske norme. Poznat je slučaj iz 2006. godine kada je u finalu Svjetskog Prvenstva Zinédine Zidane udario glavom protivničkog igrača jer mu je navodno nešto opsovao, zahvaljujući tom nesportskom činu njegova je nogometaška karijera tada završila. Također, na treninzima su brojni primjeri neetičnog ponašanja kada igrači “foliraju” tj. namjerno glume padove ili se općenito grubo ponašaju.

¹²⁰ Vidi više: Joachim Buchegger i sur., *Metodološki priručnik – Alati za poučavanje etike sporta u kurikulumu za srednje škole*, str. 8-9

Želimo li djecu naučiti *fair playu* bitno je da ih učimo da sportski rezultat nije toliko bitan, koliko je bitan put do istoga.

7.1.6. Projekt COMET

COMET¹²¹ je projekt koji obuhvaća sve nastavnike etike u Europi. Glavni je cilj ovog projekta prevladati različitosti kurikuluma kroz digitalne inovacije kako bi se promicalo stjecanje vještina i kompetencija europskih nastavnika etike.¹²² Također, COMET povezuje sve srednjoškolske nastavnike širom Europe. Nadalje, COMET upozorava na opasnost od fragmentiranja etičkog obrazovanja tj. etika se u svim državama predaje na drugačije načine i s drugim metodama te to onemogućava razmjenu najboljih praksi i međusobno učenje.

Projekt COMET naglašava važnost etičkog podučavanja ne samo djece, već i adolescenata. Zato je upravo on usmjeren na srednjoškolsko obrazovanje (15-19 godina).¹²³ Glavno pitanje na koje ovaj projekt pokušava dobiti odgovor jest: Na koji način učenici postanu bolji tj. kako se njihovo djelovanje poboljša nakon sati o etici? Također, pitanja koja su u fokusu ovog projekta jesu i: Treba li etika biti izborni predmet, koliko sati etike srednjoškolci imaju, je li etici mjesto u obrazovnom sustavu ili treba biti tečaj za sebe, zašto učenici uče etiku, je li obvezna za učenike koji ne pohađaju vjeronauk i brojna druga pitanja.¹²⁴

Cilj je COMET projekta, prema Kienestri (2020), razvrstati različite etičke kurikulume u europske srednje škole preko online interaktivne platforme.¹²⁵ Dakle, ukoliko bi svi nastavnici koji podučavaju etiku u srednjim školama pisali online svoje pristupe i metode podučavanja, tada bi se kvantitativno moglo odrediti koje su prednosti, a koji nedostaci određenih etičkih pristupa. Drugim riječima, kad bi se uspostavila mreža europskih nastavnika etike, poboljšala bi se praksa podučavanja iste jer bi nastavnici bili bolje informirani imajući uvid u različite pristupe podučavanja etike u europskim školama. Drugi cilj COMET projekta, prema navedenoj autorici, a koji se nadovezuje na prvi i osnovni, bio bi istraživanje različitih europskih kurikuluma o etičkom obrazovanju te njihovo kategoriziranje. Očekivani je rezultat

¹²¹ COMET - Community of Ethics Teachers in Europe

¹²² Vidi više: B. Čurko, A. Kovačević, *European projects related to Ethical Education in Primary and Secondary Schools*, str. 100

¹²³ Vidi više: Natascha Kienestra, *Ethics Education in Globalized World – A Community of Ethics Teachers in Europe (COMET) – Age of globalization. Studies in contemporary global processes*, Tilburg University 2020., str 2

¹²⁴ Isto

¹²⁵ Isto, str. 3

ovog pristupa kategorizacija koja se sastoji od ključnih pojmova koji najbolje odražavaju različite obrazovne pristupe etici u Europi.¹²⁶

7.1.7. Projekt BEAGLE

Projekt za bioetičko obrazovanje i održivi razvoj zove se BEAGLE.¹²⁷ Jednako je usmjerena i na učenike i na nastavnike. Glavni je cilj razvijanje radionica koje će biti u odnosu čovjek - priroda. Pristupi koji se provode kroz projekt su: umjetnost, dijalog, digitalni mediji i holistički pristup temama.¹²⁸ Odlična stvar kod ovog projekta je što je besplatan i online što znači da je lako dostupan svima. BEAGLE na zabavan način pokušava približiti djeci, a i nastavnicima, važnost ekologije i prirode koja nas okružuje. Kao sudionik, odabere se jedno ili više stabala (online) koje, primjerice, dijete prati tijekom cijele godine. Dijete čuva stablo prateći sve promjene - od padanja lišća do cvjetanja. Naposljetku, dijete može vidjeti i usporediti svoje rezultate s drugim europskim školama.¹²⁹

BEAGLE projekt također nudi različite radionice po dobnim skupinama. Glavni je cilj ovog projekta razumijevanje okoliša, promicanje bioetičkog obrazovanja i neizostavni razvoj kritičkog mišljenja. Ovdje ću istaknuti radionicu koja je namijenjena adolescentima od 14 do 18 godina. U sklopu BEAGLE projekta radionicu o kojoj ću pisati pod imenom "Ekološko računalstvo", piše Giannis Stamatellos, a na hrvatski jezik prevode Duje Drago Jurković i Josip Guć. Radionica traje otprilike 240 minuta i sudjeluje 10-15 sudionika. Materijali koji se upotrebljavaju jesu računalo, video projektor, markeri, platno, mentalne mape i dr. Najzastupljenije obrazovne metode koje su prisutne tijekom radionice jesu filozofska rasprava u formi sokratovog dijaloga o etici okoliša i interaktivni dijalog.¹³⁰ Cilj radionice je da sudionici razumiju glavne teorije iz etike okoliša, argumentirati različite pristupe okolišu, razumjeti utjecaj računala za okoliš, razmotriti mogućnosti recikliranja računala te naposljetku razmišljati kritički o ekološkom računalstvu.

¹²⁶ Vidi više: N. Kienestra, *Ethics Education in Globalized World – A Community of Ethics Teachers in Europe (COMET) – Age of globalization. Studies in contemporary global processes*, str. 4

¹²⁷ BEAGLE - Bioethical Education and Attitude Guidance for Living Environment

¹²⁸ Vidi više: B. Čurko, A. Kovačević, *European projects related to Ethical Education in Primary and Secondary Schools*, str. 101

¹²⁹ Vidi više dostupno na: http://www.beagleproject.org/en/about/?op_id=699 (pristupljeno 24. kolovoza)

¹³⁰ Vidi više: Giannis Stamatellos, *Bioetičko obrazovanje i razvijanje stavova za živi okoliš - obrazovni materijali*, Erasmus +, 2021, str. 5

Radionica započinje kratkim uvodom i upoznavanjem etike okoliša, i zatim voditelj postavlja pitanje koje su moralne obveze nas prema okolišu. Nakon što sudionici radionice izraze svoja mišljenja na temu, voditelj radionice ih zapisuje na ploču. Nakon upoznavanja s etikom okoliša, voditelj radionice predstavlja tri osnovna pristupa:¹³¹

1. Antropocentrični pristup - čovjek u središtu odnosa prema okolišu.
Obveze prema okolišu određuju se isključivo na temelju ljudskih interesa.
2. Osjetilni pristup - u fokusu je odnos prema svim ljudskim, i neljudskim bićima u okolišu. Kako Giannis (2021) ističe, interesi osjetilnog bića određuju naše obveze u svezi s okolišem. Sva osjetilna bića (ne samo ljudska bića) gledaju se kao da imaju svojstvenu tj. unutarnju vrijednost, a ne samo instrumentalnu.
3. Biocentrični pristup - ekološki je holizam centar ovog pristupa. Biocentrični se pristup odnosi na naše moralne obveze prema okolišu.

Nakon što se sudionicima radionice predstave tri osnovna pristupa, pita ih se za mišljenje o istima i da ponove svojim riječima što su dosad naučili.

Nadalje se spominje ekološki problem vezan uz računala - potrošnja energije i odlaganje hardvera.¹³² Voditelj postavlja pitanje koje potiče raspravu - na koji način možemo umanjiti negativan utjecaj tehnologije na okoliš? Svjesni smo da životinje, kao i ljudi, mogu imati zdravstvenih problema sukladno zagađenjima podzemnih voda, otrovnih plinova i spojeva. Razlog različitih zagađenja okoliša leži u nepromišljenom odlaganju baterija ili hardverskih dijelova koji se ne recikliraju kao što su matične ploče, žice, monitori i dr. Bitno je istaknuti da upravo ti računalni dijelovi sadrže otrovne i opasne tvari opasne po život kao dioksid, platina, živa, teški metali i sl.¹³³ Veoma je bitno djeci i adolescentnima podignuti svijest o opasnim posljedicama koje dijelovi računala mogu napraviti našim životima.

BEAGLE radionica "Ekološko računalstvo" završava trima glavnim pitanjima koji obuhvaćaju sve najbitnije stavke ekološke svijesti, a to su:

1. Na koji način ja kao pojedinac mogu doprinijeti podizanjem svijesti vezano za okoliš?
2. Na koji način društvo u kojem živim može doprinijeti pozitivnijim ishodima spram društva i ekologije?

¹³¹ Vidi više: G. Stamatellos, *Bioetičko obrazovanje i razvijanje stavova za živi okoliš - obrazovni materijali*, str. 11

¹³² Isto, str. 8-9

¹³³ Isto, str. 9

3. Kako živjeti u skladu s prirodom i kako je to moguće?¹³⁴

7.1.8. Projekt TRACE

TRACE¹³⁵ je projekt koji je zadužen za promicanje svijesti o važnosti kulturne baštine. Cilj je upoznati djecu s europskom kulturnom baštinom kroz dječje priče. Tradicionalne dječje priče izražavaju europsku povijest, na primjer grčki mitovi, slavenske legende, bajke i dr.¹³⁶ Svrha projekta je ukazati djeci na raznolikost i bogatstvo europske književnosti, a samim time se i podiže svijest o multikulturalizmu. Projekt se provodi na način da za svaku zemlju koja sudjeluje, odabere se jedna priča koja ima snažnu etičku poruku, shodno tome djeca kritički promišljaju iste. Tradicionalne dječje priče za zajedničku budućnost uči nastavnike novim digitalnim pristupima učenja, promiče raznolikost i bogatstvo zemalja EU te važnost kulturne i povijesne baštine.¹³⁷

Pitanje koje se postavlja kod ovog projekta jest zašto se biraju baš tradicionalne dječje priče u modernom dobu? Odgovor leži u tome da sva djeca vole čitati bajke, važan su i svakodnevni su dio svakog djeteta – u školi ili kod kuće. Bajke se biraju jer one na najprirodniji način kod djece potiču razmišljanje o raznim etičkim pitanjima.¹³⁸

Što je to tradicionalna dječja priča koja je u fokusu TRACE projekta?

*Tradicionalne dječje priče su se u svim kulturama razvijale kao posebna kategorija književnosti. Tradicionalna dječja priča temelji se na kulturi, tradicionalnim vrijednostima i narodnim običajima naroda, zemlje ili regije. Kao takva, priča nosi značajke područja u kojem je nastala. Ona se priča i prepričava godinama pa je prema tome postala priča koju gotovo svi znaju (klasič).*¹³⁹

Tradicionalna dječja priča temelji se na elementima mita, bajki, legendi te usmeno prenošenih priča određenog naroda. Cilj je takve priče djecu na zanimljiv način obrazovati i podučiti prenoseći vrijednosti kako bi živjeli u blagostanju u zajednici.¹⁴⁰

¹³⁴ Vidi više: G. Stamatellos, *Bioetičko obrazovanje i razvijanje stavova za živi okoliš - obrazovni materijali* str. 14

¹³⁵ TRACE - Traditional Children's Stories for a Common Future

¹³⁶ Vidi više: B. Ćurko, A. Kovačević, *European projects related to Ethical Education in Primary and Secondary Schools*, str. 101

¹³⁷ Vidi više na: <http://www.trace-portal.eu/index.php/about2/#1623997556984-b6878116-bc68> (pristupljeno 24. kolovoza)

¹³⁸ Vidi više: Bruno Ćurko, *Tradicionalne dječje priče za zajedničku budućnost – TRACE – vodič za učitelje i knjižničare*, Erasmus +, str. 6

¹³⁹ Bruno Ćurko, *Tradicionalne dječje priče za zajedničku budućnost – TRACE – vodič za učitelje i knjižničare*, Erasmus +, str. 10

¹⁴⁰ Vidi više: B. Ćurko, *Tradicionalne dječje priče za zajedničku budućnost – TRACE – vodič za učitelje i knjižničare*, str. 10-11

Neke od tradicionalnih dječjih priča koje su prevedene na hrvatski jezik su: „Redovnik i lasica“; „Priča o Dedalu i Ikaru“; „Starčeva rukavica“ i „Kako je pčela kažnjena za laž“.¹⁴¹

Prikazat ćemo najkraću od navedenih priča.

Kako je pčela kažnjena za laž¹⁴²

Medari iz župe Rudzati na ovaj način objašnjavaju činjenicu da pčele ne prikupljaju med s crvene djeteline, prave končare i livadne kukavičice – kada je Bog stvorio zemlju i kukce, rekao je pčeli da ide izvidjeti koji cvijet daje najveći prinos meda. Pčela je odletjela ispitati sve cvjetove. Ispalo je da crvena djetelina, prava končara i livadna kukavičica daju najviše meda. Kada se pčela vratila kući, Bog je upita koji cvijet daje najviše meda. Pčela je odgovorila da svi cvjetovi daju dobar prinos meda osim ovih gore navedenih. Pčela je slagala jer je htjela sakriti najunosnije cvijeće. No Boga se ne može nadmudriti, pa je zabranio pčeli da sakuplja med s crvene djeteline, prave končare i livadne kukavičice da je kazni što je lagala.¹⁴³

Prikazana je kratka priča koja je predstavljena u sklopu TRACE projekta. Razna se etička pitanja mogu postaviti na osnovu ove kratke priče i na taj način razviti raspravu u radionicama. Primjerice: „Zašto je pčela lagala?“; „Što je pčela htjela postići laganjem?“; „Kako biste vi postupili na pčelinom mjestu?“; „Lažete li nekada?“; „Zašto ljudi lažu?“; „Sazna li se uvijek istina na kraju?“ i sl.

8. Budućnost etičkog obrazovanja u školama

Svjesni smo koliko je etičko obrazovanje bitno. Etičko obrazovanje u školama nužno je da bi se dijete izgradilo u kvalitetnu ličnost. Međutim, ovdje naglasak nije samo na tome da dijete provodi etička pravila koja su mu zadana. To bi bilo kao da dijete slijedi neki uzor i radi i govori sve što taj uzor predstavlja, ne promišljajući vlastitim intelektom. Dakle, bitno je da se etičkim

¹⁴¹ Sve priče dostupne su na: <http://www.trace-portal.eu/index.php/stories/> (pristupljeno 12. rujna)

¹⁴² Pročitaj priču na: <http://www.trace-portal.eu/index.php/the-bee-is-punished-for-lying/> (pristupljeno 12. rujna)

¹⁴³ Pročitaj priču na: <http://www.trace-portal.eu/index.php/the-bee-is-punished-for-lying/> (pristupljeno 12. rujna)

obrazovanjem stvori ličnost koja je odgovorna za svoje postupke te gradi i razvija svoj vlastiti moral.

Još su antički filozofi isticali važnost etike. Danas je, sukladno vremenu u kojem živimo, etičko obrazovanje veoma aktualno. No, koliko će biti aktualno u budućnosti? Hoće li se današnja djeca preodgojiti za bolje sutra? Ili će se moral u potpunosti zaboraviti u budućnosti i neće predstavljati nikakvu težinu?

Etičko je obrazovanje učenje u kojemu se ostvaruju vrijednosti za koje čovječanstvo smatra da su najvažnije te se kao takve trebaju prenijeti na mlade generacije. Zbog toga, sastavni dio današnjeg školstva, ali i školstva u budućnosti treba biti etičko obrazovanje.¹⁴⁴

Bitno je naglasiti distinkciju moralnog odgoja i etičkog obrazovanja. Cilj etičkog obrazovanja nije naučiti djecu da djeluju po kalupu tj. da predstavljaju jedinke koje provode moral, već ima za cilj stvoriti etičke subjekte od djece.¹⁴⁵ Etički subjekt predstavlja jedinku koja slobodno i odgovorno razmišlja i sudi te razvija svoj vlastiti moral. Etičko obrazovanje veoma je bitno i za osnovnu i srednju školu, tako i za studij. U osnovnoj školi bitno je da se dijete upozna s osnovnim moralnim normama – emocionalni odnosi s roditeljima, prijateljima. U srednjoj školi adolescent se već upoznaje s etičkim problemima i dilemama, dok na fakultetu studenti bi trebali biti upoznati s etičkim teorijama te ih povezivati i primjenjivati na život.¹⁴⁶

Razni projekti koje sam navela vezano za etičko obrazovanje, daju pozitivnu sliku dječjeg interesa za etičke radionice. Što se tiče impliciranja etičkog obrazovanja u škole u budućnosti, najbitnije je krenuti od zanimljivih i zabavnih metoda koja drže djetetovu pažnju. Bez dobrog *stimulusa*¹⁴⁷ dijete će bit nezainteresirano u klupa za bilo koju temu, a pogotovo za nešto potpuno nepoznato. Treba informirati nastavnike i raditi još radionica i projekata koji će biti dostupni i nastavnicima kao prenositelju vrijednosti, ali i učenicima.

¹⁴⁴ Vidi više: D. Donev, *Nužnost uvođenja sadržaja etičkog obrazovanja u nastavu*, str. 40

¹⁴⁵ Isto, str. 42

¹⁴⁶ Isto, str. 47

¹⁴⁷ Vidi str. 22-23

9. Zaključak

Etički je proces neprekidno iskustvo – etički principi nam se prezentiraju od vrtića pa preko adolescentskog doba i naposljetku fakultetskog razdoblja. Roditelji, odgajatelji i nastavnici ključni su kod etičkog obrazovanja djeteta. Uzmimo za primjer roditelja, ako on nije etički autonomna osoba, kako će dijete to postati? Nije isključeno da se dijete može formirati u etički zrelu osobu uz pomoć dobrog nastavnika i dobrih utjecaja s drugih strana, no to je puno teže ukoliko mu se ne „usade“ neke vrijednosti u ranom razdoblju.

Uloga je etičkog obrazovanja u filozofiji s djecom da im pomogne u razvijaju kritičkog mišljenja i samoostvarenja kao ličnosti. Zbog modernog i tehnološkog doba u kojem živimo, sve je više negativnih utjecaja spram djece. Danas je djeci skoro pa sve dostupno na jedan „klik“. Upravo zbog serviranja gotovih informacija djeca zaborave misliti. Cilj filozofije s djecom jest djecu naučiti misliti. Bitno je naučiti i razmišljati, a ne bez razumijevanja učiti informacije napamet. Drugim riječima, nije bitna materija predmeta ukoliko će se ona sutra zaboraviti.

Dijalog, aktivno učenje, kreativne radionice, promišljanje o svojim postupcima, pričanje na glas i bez straha o određenim temama – sve su to stavke koje mogu pridonijeti razvoju etičkog obrazovanja kod djece. Svi smo svjesni da djeca trebaju biti etički autonomne osobe i da se jedino na takav način mogu zdravo razvijati, no bitno je istaknuti da djecu treba poticati na etičko učenje.

Etičko je obrazovanje budućnost kvalitetnog obrazovanja fokusirajući se na promicanje vrijednosti u društvu. Kod ovakvog obrazovanja, bitno je na koji način se predaje (metode) te što se postiže njime. Dakle, djeci ne treba puno da bi se zainteresirali za neku temu – crtani lik, zanimljiva priča iz života i svakodnevnice ili najjednostavnija igra može držati njihovu pažnju. Zadatak je nastavnika da budu dovoljno kreativni u formiranju nastavnog sata. Također, bitno je da je nastavnik svjestan važnosti etičkog učenja za djecu. Ukoliko nije, ne može kvalitetno prenijeti djeci sadržaj u kojeg on sam ne vjeruje.

Da zaključimo, da su ljudi više etički obrazovani sigurno ne bi bilo toliko zla koliko mu danas svjedočimo. Sigurno ne bi bilo toliko *online* maltretiranja koliko ga danas ima i s tim se oblicima zlostavljanja djeca suočavaju svaki dan. Zlostavljanje ne mora biti fizičko da bi dijete snosilo posljedice istoga. Na društvenim mrežama, na putu do škole i u školi djeca su svakodnevno svjedoci vršnjačkoga nasilja. Zar ne bi svijet bio ljepši kad bi se djeci prezentirale

prave vrijednosti od malena i na koji način one mogu pozitivno utjecati na njihov život?
Filozofija s djecom i etičko obrazovanje implicirano u nju, ključne su stavke za bolje sutra.

Literatura

- Altiparmak, Gunhan Irem: »The Concept of Curiosity in the Practice of Philosophy for Children«, *Croatian Journal of Philosophy*, Vol. 16 (2016), No. 48, str. 361-380
- Averal Rosa, Bruno: *Ethics in Sport: Guidelines for coaches*. iLIDH, Portugal 2015.
- Berk, E. Laura: *Psihologija cjeloživotnog razvoja*, Naklada Slap, Jastrebarsko 2005.
- Brkljačić, Morana: »Etika i sport«, *Medicina*, Vol. 43 (2007), No. 3, str. 230-233
- Burić, Željka: »Etično ponašanje - radno okruženje kao izazov i obrazovanje kao potreba«, *Policija i sigurnost*, Vol. 20 (2021), No. 1/2021, str. 150 - 162
- Cerić, Elmana, Šahinović, Melika, Fetagić S. Sead: *P4C - Filozofija za djecu: Metode učenja i poučavanja za unapređenje kritičkog mišljenja*, TPO Fondacija, Sarajevo 2020.
- Copeland, Matt: *Socratic Circle: Fostering Critical and Creative Thinking in Middle and High School*, Stenhouse Publishers, Portland 2005.
- Chazan, Barry: »What is "Moral Education"«, u: Barry Chazan (ur.), *Principles and Pedagogies in Jewish Education*, Palgrave Macmillan, New York 2022., str. 23-34
- Ćurko, Bruno: »Community of philosophical inquiry as a method in early bioethical education«, *JAHHR*, Vol. 11 (2020) No. 2, str. 481 - 497
- Ćurko, Bruno, Feiner, Franz, Gerjolj, Stanko, Juhant, Janez, Kreß, Kerstin, Mazzoni, Valentina Mortari, Luigina, Pokorny, Svenja Schlenk, Evelyn Strahovnik, Vojko: *Etičko obrazovanje i učenje o vrijednostima - priručnik za učitelje i odgajatelje*, Erasmus +, Ljubljana 2015.
- Ćurko, Bruno, Buchegger, Joachim, Fenuccio, Marco, Greco, Filomena, Gauland, Florian, Giuliani, Gabriella, Iannuzzelli, Mercedes, Kragić, Marija, Škerbić, Matija Mato, Putzar, Jens, Rieger, Hildegard, Runtić, Mirjana, Zambrano, Emiliano: *Metodološki priručnik – Alati za poučavanje etike sporta u kurikulumu za srednje škole*. Erasmus +, 2017.
- Ćurko, Bruno, Centa, Mateja, Dooley, Dr. Laura, Irwin–Gowran, Sandra, Kojčić, Zoran, Kragić, Ivana, Pokorny, Pokorny, Sola, Pier Giacomo, Strahovnik, Vojko, Ward, Fionnuala: *The LITTLE Guide for Teachers of Ethical Education*. Erasmus +
- Ćurko, Bruno: »Filozofija s djecom«, *Metodički ogledi*, Vol. 19 (2012) No 2., str. 9 - 11
- Ćurko, Bruno: *Kritičko mišljenje u nastavi filozofije, logike i etike*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2017.

- Ćurko, Bruno: *Tradicionalne dječje priče za zajedničku budućnost – TRACE – vodič za učitelje i knjižničare*, Erasmus +, 2021.
- Ćurko, Bruno, Kragić, Ivana: »Filozofija za djecu - primjer "Male filozofije"«, *Život i škola*, Vol. 56 (2008) No 20., str. 61-68
- Ćurko, Bruno, Kragić, Ivana: »Igra - put k multidimenzioniranom mišljenju - Na tragu filozofije za djecu«, *Filozofska istraživanja*, Vol 29 (2009) No 2, str. 303-310
- Ćurko, Bruno, Kovačević, Antonio: »European Projects related to Ethical Education in Primary and Secondary Schools«, *Metodički ogledi*, Vol 25 (2018) No 2, str. 85-107
- Fisher, Robert: *Philosophy in Primary Schools: Fostering Thinking Skills and Literacy*. Brunel University 2001.
- Gaedi, Yahya: »The Nature of Philosophy for Children and Its Role in Teaching and Learning«, *Philosophy Study*, Vol. 5 (2015) No. 6, str. 292 - 296
- Goucha, Moufida: *Philosophy - A school of freedom: teaching philosophy and learning to philosophize; status and prospects*, United Nations Educational Scientific and Cultural Organization, Francuska 2007.
- Jeremić, Miloš: »Filozofija s djecom i motiviranje djece na učenje«, *Metodički ogledi*, Vol. 19 (2012) No. 2, str. 79 - 87
- Katinić, Marina: »Filozofija za djecu i mlade i integrativna bioetika«, *Filozofska istraživanja*, Vol. 32 (2012) No. 3-4, str. 587 - 603
- Kim, Hyeongjoo, Prust, Christian, Sukopp, Thomas: »Philosophing with Children Worldwide about Nature, Natural Values and Pollution«, *Synthesis philosophica*, Vol. 36 (2021) No. 2, str. 397 - 419
- Kienestra, Natascha: *Ethics Education in Globalized World: A Community of Ethics Teachers in Europe (COMET) – Age of globalization. Studies in contemporary global processes*. 2020.
- Lipman, Matthew: *Thinking in Education*. Cambridge University Press, UK 2003.
- Polić, Milan: »Vrijednosno i spoznajno u suvremenom odgoju«, *Filozofska istraživanja*, Vol. 25 (2005) No. 2, str. 373 - 387
- Saragih, Erikson: *Implication of Philosophy in Modern Education*, International Seminar on Education, Indonesia 2012.
- Schlenk, Evelyn: *Ethos - metodološke smjernice - Priručnik za učitelje i odgajatelje za podršku razvoju edukacijskih materijala pomagala za etičko obrazovanje*, EACEA, 2012.-2014.

- Stamatellos, Giannis: *Bioetičko obrazovanje i razvijanje stavova za živi okoliš - obrazovni materijali*, Erasmus +, 2021.
- Strahovik, Vojko: »Ethical education and Moral Theory«, *Metodički ogledi*, Vol. 25 (2018) No. 2, str. 11-29
- Šimenc, Marjan: »Dijalog u filozofiji s djecom i razvoj filozofije za djecu«, *Metodički ogledi*, Vol. 19 (2012) No. 2, str. 13 - 27
- Vertovšek, Nenad i Vesna: »Akaido za djecu: Smisao kreativnog podučavanja koordinacije uma i tijela«, *Metodički ogledi*, Vol. 19 (2012) No. 2, str. 59 - 77
- Zorić, Vučina (2008): »Sokratova dijaloška metoda«, *Život i Škola*, Vol. 56 (2008) No. 20, str. 27-40

Mrežni izvori:

- Natuknica „etika“. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Preuzeto s: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=18496> (pristupljeno 19. ožujka)
- Natuknica „karakter“. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Preuzeto s: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30387> (pristupljeno 5. kolovoza)
- Natuknica „moral“. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Preuzeto s: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=41862> (pristupljeno 1. kolovoza)
- Natuknica „podražaj (stimulus)“. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Preuzeto s: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=48937> (pristupljeno 22. kolovoza)
- Naji, Saed (2003): *An Interview with Matthew Lipman*. Preuzeto s: <https://en.mehrnews.com/news/3578/An-Interview-with-Matthew-Lipman> (pristupljeno 14. lipnja)
- „L'apprentissage du philosophe“. Preuzeto s: <http://www.philotozzi.com/> (pristupljeno 4. rujna)
- Sousa, Joana Rita (2019): *Filocriatividade – filosofia e criatividade*. Preuzeto s: <https://joanarssousa.blogs.sapo.pt/oscar-brenifier-do-not-answer-the-534407> (pristupljeno 22. kolovoza)

- „Institut de pratiques philosophiques“. Preuzeto s: <http://www.pratiques-philosophiques.fr/en/welcome/> (pristupljeno 4. rujna)
- „SAPERE“. Preuzeto s: <https://www.sapere.org.uk/about-us/> (pristupljeno 28. srpnja)
- „Petit Philosophy“. Preuzeto s <https://www.petit-philosophy.com/hr/nas-doseg> (pristupljeno 1. kolovoza)
- „Petit Philosophy - ETHIKA“. Preuzeto s: <https://www.petit-philosophy.com/en/ethika-erasmus> (pristupljeno 23. kolovoza)
- „The Philosophy Foundation – thinking changes“. Preuzeto s: <https://www.philosophy-foundation.org/philosophy-for-children> (pristupljeno 2. kolovoza)
- „Philosophy for Children. Can Children Philosophize?“ Stanford Encyclopedia of Philosophy. Preuzeto s: <https://plato.stanford.edu/entries/children/#ChiCapPhiThi> (pristupljeno 9. travnja)
- Halstead, Mark (2015): *Moral Education*. Preuzeto s: https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-0-387-71799-9_260 (pristupljeno 3. kolovoza)
- „Theory X and Theory Y“. Preuzeto s: https://www.mindtools.com/pages/article/newLDR_74.htm (pristupljeno 22. kolovoza)
- „Maslow's Hierarchy of Needs“. Preuzeto s: <https://www.simplypsychology.org/maslow.html> (pristupljeno 22. kolovoza)
- „AVAL“. Preuzeto s: <https://valueseducation.odl.org/> (pristupljeno 23. kolovoza)
- „LITTLE“. Preuzeto s: <http://ethicaleducation.eu/about.htm> (Pristupljeno 23. kolovoza)
- „BEAGLE“. Preuzeto s: http://www.beagleproject.org/en/about/?op_id=699 (Pristupljeno 24. kolovoza)
- „TRACE“. Preuzeto s: <http://www.trace-portal.eu/index.php/about2/#1623997556984-b6878116-bc68> (pristupljeno 24. kolovoza)
- „Stories“. Preuzeto s: <http://www.trace-portal.eu/index.php/stories/> (pristupljeno 12. rujna)
- Preuzeto s: <http://www.trace-portal.eu/index.php/the-bee-is-punished-for-lying/> (pristupljeno 12. rujna)

Sažetak

Etika je učenje o moralu, dok je moral skup nepisanih pravila kojima se vodimo kroz život. Etičko obrazovanje spaja etiku, moral i filozofiju. Predstavlja posebnu vrstu obrazovanja mlađih generacija, koje je neophodno da bi se djeca razvila u kvalitetne ličnosti posjedujući moć rasuđivanja. Nastava usmjerena na etičko obrazovanje mladim ljudima pomaže u razumijevanju realnosti i značaja problema morala u današnjem društvu. Filozofija s djecom pedagoški je i filozofski pravac prema kojem se djecu od ranog doba uči kako misliti. Filozofija „za“ djecu najpopularniji je pokret u sklopu filozofije s djecom, a pokreće ga Matthew Lipman. Lipman je zaslužan za populariziranje filozofiranja s djecom te se kroz nju implicira i etičko obrazovanje kao neophodno na svim filozofskim radionicama. Cilj ovog diplomskog rada bio je opisati etičko obrazovanje u filozofiji s djecom, koliko je ono bitno i zašto. Opisati metode i pristupe učenja filozofije s djecom. Također, ukazati na mane tradicionalne nastave gdje je fokus na nastavniku, a ne na djeci. Dokazati da djeci učenje filozofije može biti zabavno i zanimljivo kroz različite radionice i projekte gdje prirodno i nesvjesno impliciraju etičko obrazovanje u svoju svakodnevicu. Nadalje, prikazati koliko je učenje za kritičko mišljenje bitno da se razvija od malena, kako bi se sutra dijete razvilo u razboritu ličnost sa svojim vlastitim stavom. Etičko obrazovanje u filozofiji s djecom ključno je da bi se djeca zdravo razvila, pogotovo u današnje doba koje je prepuno „modernih“ bolesti poput depresije i anksioznosti.

Ključne riječi: etika, moral, filozofija s djecom, filozofija za djecu, kritičko mišljenje

Summary

Ethics is the study of morality, while morality is a set of unwritten rules that guide us through life. Ethical education combines ethics, morality and philosophy. It represents a special type of education for younger generations, which is necessary for children to develop into quality personalities possessing the power of reasoning. Teaching focused on ethical education helps young people to understand the reality and importance of moral problems in today's society. Philosophy with children is a pedagogical and philosophical direction according to which children are taught how to think from an early age. Philosophy "for" children is the most popular movement within philosophy with children, and it was started by Matthew Lipman. Lipman is responsible for popularizing philosophizing with children, and ethical education is implied through it as necessary in all philosophical workshops. The aim of this thesis was to describe ethical education in philosophy with children, how important it is and why. Describe methods and approaches for learning philosophy with children. Also, point out the shortcomings of traditional teaching where the focus is on the teacher and not on the children. Prove that learning philosophy can be fun and interesting for children through various workshops and projects where they naturally and unconsciously imply ethical education in their everyday life. Furthermore, show how important learning is for critical thinking is to develop from a young age, so that tomorrow the child will develop into a prudent personality with his own attitude. Ethical education in philosophy with children is crucial for the healthy development of children, especially in today's era, which is full of "modern" diseases such as depression and anxiety.

Key words: ethics, morality, philosophy with children, philosophy for children, critical thinking

Obrazac A.Č.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja NELA VRANJEŠ, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja magistra/magistrice FILOZOFIJE I HRV. JEZIKA I KNJIŽ., izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 14.09.2022.

Potpis

Nela Vranješ

Obrazac P.O.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKOG DJELA

kojom ja NEHA VRANJEŠ, kao autor/ica diplomskog rada dajem suglasnost Filozofskom fakultetu u Splitu, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom

ETIČKO OBRAZOVANJE U FILOZOFIJI
S DJECOM

koristi na način da ga, u svrhu stavljanja na raspolaganje javnosti, kao cjeloviti tekst ili u skraćenom obliku trajno objavi u javnoj dostupni repozitorij Filozofskog fakulteta u Splitu, Sveučilišne knjižnice Sveučilišta u Splitu te Nacionalne i sveučilišne knjižnice, a sve u skladu sa *Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima* i dobrom akademskom praksom.

Korištenje diplomskog rada na navedeni način ustupam bez naknade.

Split, 14.09.2022.

Potpis

Neha Vranješ

OBRAZAC I.P.

IZJAVA O POHRANI ZAVRŠNOG / DIPLOMSKOG RADA U DIGITALNI
REPOZITORIJ FILOZOFSKOG FAKULTETA U SPLITU

STUDENT/ICA	NELA VRANJEŠ
NASLOV RADA	ETIČKO OBRAZOVANJE U FILOZOFIJI S DJECOM
VRSTA RADA	DIPLOMSKI RAD
ZNANSTVENO PODRUČJE	HUMANISTIČKE ZNANOSTI
ZNANSTVENO POLJE	FILOZOFIJA
MENTOR/ICA (ime, prezime, zvanje)	doc. dr. sc. Bruno Čurko
KOMENTOR/ICA (ime, prezime, zvanje)	
ČLANOVI POVJERENSTVA (ime, prezime, zvanje)	1. doc. dr. sc. Bruno Čurko 2. izv. prof. dr. sc. Tonči Kokić 3. izv. prof. dr. sc. Marija Brčić Kuejiš

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/ica predanog završnog/diplomskog rada (zaokružiti odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15, 131/17), bude (zaokružiti odgovarajuće):

- a.) otvorenom pristupu
- b.) rad dostupan studentima i djelatnicima Filozofskog fakulteta u Splitu
- c.) rad dostupan široj javnosti, ali nakon proteka 6/12/24 mjeseci (zaokružiti odgovarajući broj mjeseci)

U slučaju potrebe dodatnog ograničavanja pristupa Vašem ocjenskom radu, podnosi se obrazloženi zahtjev nadležnom tijelu u ustanovi.

Split, 14.09.2022.

mjesto, datum

Nela Vranješ

potpis studenta/ice

